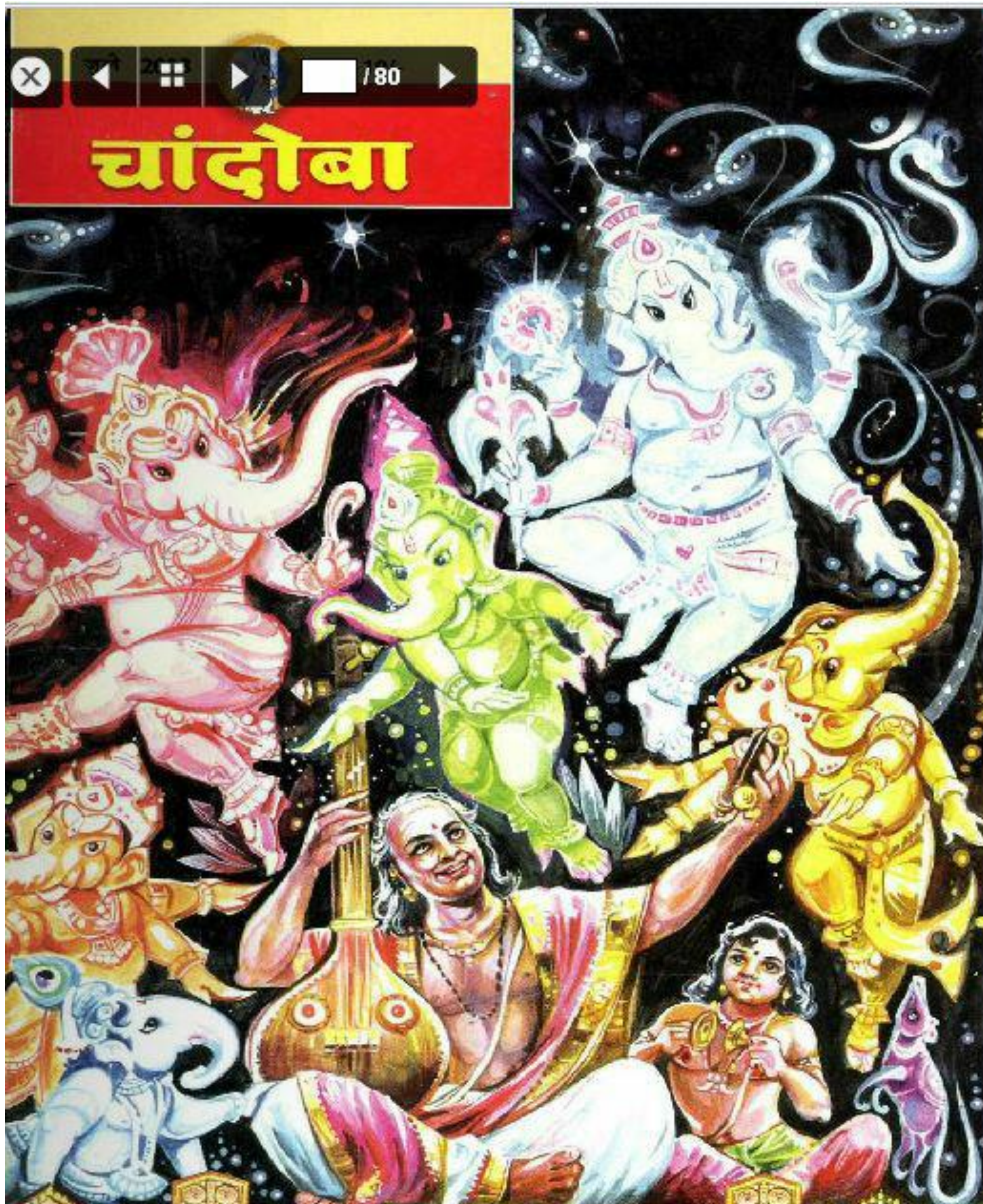

चांदोबा
/ 80

उतावळा

कोदंड हेलापूरचा रहिवासी होता. तो पट्टीचा पोहणारा, आणि सारं कांही झटपट करण्याचा त्याचा स्वभाव होता.

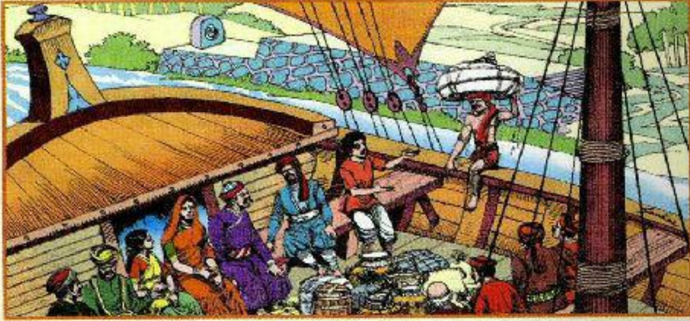
कोदंडाच्या मुलीचं लग्न झालं होतं आणि ती आता आपल्या पतीबरोबर सुगंधीपुरला सुखाने संसार करीत होती. आता कांही गोष्टी अशा होत्या कीं त्या फक्त हेलापुरीमधेच मिळत. त्या गोष्टींपैकी कांही थोड्या वस्तू खरेदी करून मुलीकडे पोंचवायच्या होत्या. कोदंडाने सर्व गोष्टी एकत्र करुन त्यांचे एक गाठोडे बांधले. आणि सुगंधीपुरला जाण्यासाठी तो नदीकिनाऱ्यावर गेला. तिथें पोंचल्यानंतर त्याला दिसलं कीं नावेंत लोक दाटीवाटीने बसले आहेत आणि नाव बरीच दूर गेली आहे.

जर त्याने त्या नावेपर्यंत जायचे ठरवले तर त्या वस्तूंपैकी कांहीही खराब झाल्या नसत्या. त्याने ठरवलं कीं कसंही करुन त्या नावेपर्यंत पोहत जायचं आणि त्यांत चढून पुढे सुगंधीपुरला जायचं. त्याने आपले धोतर व सदरा गाठोड्यांत गुंडाळला, ते गाठोडे आपल्या डोक्यावर घेतले आणि तो नदींत उतरला. झपाट्याने पोहत पोहत तो नावेपर्यंत पोंचला.

त्याचा अंदाज ठीक होता तो नावेंत चढला. त्याच्यासमोरच शरद बसला होता त्याने चकित होऊन विचारले, "अरे, नावेपर्यंत यायला तू इतका उतावळेपणा कशाला केलास? नाव तर नदीकांठाला येणारच होती. किनाऱ्यावर तर आत्ता प्रवाशांची गर्दी नसते. सुगंधीपुरला जायला तुला नक्की जागा मिळाली असती कीं!"

तेव्हां कोदंडाला समजलं कीं नांव सुगंधीपुराहून परत हेलापूरला येत होती. आणि ती नंतर पुन्हां सुगंधीपुरला जाणार होती.

- धनीराम

माया सरोवर

17

(जेव्हां मायासरोवरेश्वर नरभक्षक लोकांच्या हातांत पडतो, तेव्हां सिद्धसाधक तिथे पोंचतो. आपल्या मालकाचे रक्षण करताना सिद्धसाधकाचे सेवक जलवृक राक्षसाला जखमी करतात. नरभक्षक लोक जेव्हां त्यांना पकडतात, त्यावेळीं कांही घोडेस्वार तिथे पोंचतात. त्यानंतर ...)

जसा सिद्धसाधकाने आपला शूळ माया-सरोवरेश्वराच्या छातीवर टेकवला, तसा तो भीतीने थरथर कांपत उठला नि म्हणाला, "हा तर अधर्म आहे. कोणताही वीर आपल्या शत्रूला बेसावध पाहून त्याला मारण्याचा प्रयत्न कधीही करीत नसतो."

दुसऱ्याच क्षणीं सिद्धसाधकाने आपला शूळ भूमीवर टेकवला आणि तो म्हणाला, "मी एक सामान्य वीर नाही, मी महावीर आहे. तू तुझी तलवार बाहेर काढ. मला तुझा पराक्रम पाहायचा आहे."

यावर मायासरोवरेश्वराने आपला अनुचर मकरकेतू, याच्याकडे बघितले. तितक्यांत घोडेस्वारांचा नायक त्यांच्यासमोर येऊन घोड्यावरुन खाली उतरला.

सिद्धसाधक संतापून उठला नि त्याच्याकडे बघत गरजत म्हणाला, "कोण आहेस तूं? आमच्या भांडणांत तू उगीच कां मधें पडतो आहेस?"

उत्तरादाखल तो नायक उपहासाने हंसला, परंतु नरवानर आणि जलग्रहाला पाहून तोही

भांबावला. त्याने नरमाईच्या सुरांत म्हटले, "यापूर्वीं मी तुला सूचना दिली होतीच, तेव्हां मला वाटलं कीं मी कोण आहे आणि मला कुणी पाठवलंय हे तुला समजलंच असेल."

"तुझी सूचना मला नीट ऐकूं आली नाही. माझा शत्रू मायासरोवरेश्वर हा पळून जाऊं नये या प्रयत्नांत मी होतो. आता सांग, या घोड्यांच्यावर नि खेचरांवर स्वार झालेले तुम्ही कोण आहात?" सिद्धसाधकाने विचारले.

घोडदळाच्या नायकाने सिद्धसाधकाला आपादमस्तक न्याहाळले, व म्हटले, "अरे, तू होय? तू सिद्धसाधक ना? कांही दिवसांपूर्वीच तर तू हिरण्यपुरांत स्मशानाच्या पहारेकऱ्याचा शिरच्छेद केला होतास ना? त्या अपराधाबद्दल तू व आणखी एकजण आमच्या राजासमोर आणले गेले होते? बरोबर आहे ना?"

"तू तर मला ओळखतोस. पण मला कांही तुझं नांव आठवत नाही." सिद्धसाधक म्हणाला.

"माझं नांव वीरसेन आहे. पण आधी मला सांग कीं कनकाक्ष महाराजांच्या मुलांच्या शोधांत तुमच्याबरोबर होता, तो तरुण जयशील आहे तरी कुठे?" वीरसेनने विचारलं.

"हंसाच्या रथांत बसून तो आकाशांत कुठेतरी विहरत असेल. ठीक आहे. तू जरा बाजूला हो. वीरासारख्या बढाया मारणाऱ्या या जलमानवाला मला नष्ट करायचे आहे." असं म्हणून सिद्धसाधकाने पुन्हां आपला शूळ वर उचलला.

"मला इथें खून-मारामारी चालणार नाही" या शब्दांबरोबरच वीरसेनने आपल्या घोडेस्वारांना खूण केली.

ते तलवारी घेऊन सिद्धसाधकाच्या दिशेने पुढें सरसावले. तेवढ्यांत सिद्धसाधकाने चारी बाजूंना एकवार नजर टाकली व वीरसेनला म्हटले, "आमच्या चारी बाजूंना अनेक दिवस उपासमार झालेले नरभक्षक लोक विखुरलेले आहेत. त्यांच्या मनांत आलं तर ते तुम्हा सर्वांना केव्हांही मारुन टाकतील. त्यांत त्यांना फायदा आहे आणि आपले नुकसान आहे."

"मला ते कांही एक सांगू नकोस. इथून थोड्याच अंतरावर कनकाक्ष राजाचा तळ आहे. तुम्ही सर्वजण तिथें या. तिथें काय तो निर्णय घेता येईल." वीरसेनने सांगितलं.

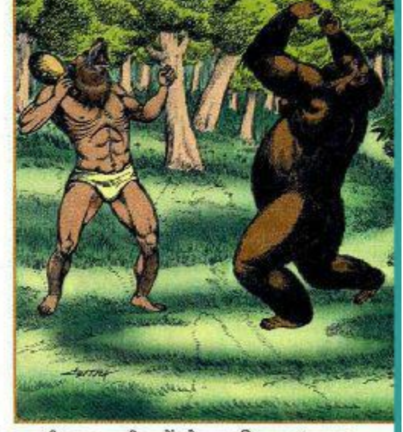
सिद्धसाधक वीरसेनकडे रागाने बघत म्हणाला, "ही तुझी आज्ञा समजायची-कीं विनंती? मी महांकाल सोडून इतर कुणाचीच आज्ञा पाळत नसतो."

आपला मालक घोडदळाच्या नायकावर नाराज झाला आहे हे जलवृक राक्षसाच्या लक्षांत आलं. त्याने आपली गदा खांद्यावर घेतली आणि जमिनीवर पाय आपटत मोठ्याने आरोळी ठोकली. नरवानराने पाठोपाठ जोरदार किंकाळी मारली, त्याने सारे अरण्य थरारले. त्या विकृत आकृतीवाल्यांना पाहून व त्यांचा आवाज ऐकून एक घोडा बिथरला. आणि आपल्या मागल्या दोन पायावर उभा राहिला. त्यामुळें त्याचा स्वार खाली पडला आणि घोडा उधळून दूर लांब पळाला.

हे पाहून वीरसेन घाबरुन सिद्धसाधकाला आदरपूर्वक म्हणाला, "महाराज, आपणदेखील माझ्याप्रमाणेच हिरण्यपुरचे नागरिक आहात. आपण महाराजांचे दर्शन घ्यायला कां चलत नाही?"

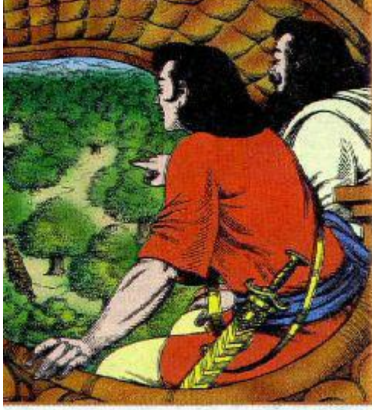
सिद्धसाधकाला फारच आनंद वाटला व तो म्हणाला, "तू सांगितलंस ते अगदी योग्य आहे. चला, मीही महाराजांकडे येतो. पण आमच्या बरोबर या नरभक्षकांना आणि सरोवराच्या दुष्टांनादेखील आपण न्यायला हवं." परंतु मायासरोवरेश्वर आणि मकरकेतु तिथें आसपास दिसेनात. त्याने गोंधळून जाऊन विचारले, "हे दुष्ट लोक कुठे पळाले?"

त्याबरोबर सारे नरभक्षक एकदम हंसायला लागले. त्यांचा नायक शेरसिंह आणि म्हातारा पुजारी गणाचारी पुढें येऊन सिद्धसाधकास म्हणाले, "जेव्हां तुम्ही आणि हे घोडेस्वार भांडत होतात, तेव्हां संधी साधून ते दोघे मुकाट्याने अरण्यांत घुसले. त्यांना पकडायला आमचे कांही जातभाई त्यांचा पाठलाग करीत गेले आहेत."

"ते पळून जात होते तेव्हां तुम्ही मला सांगितलं कसं नाहीत? ते सांपडेपर्यंत तुम्ही दोघे आमच्या ताब्यांत कैदी राहाल, समजलं?" असं म्हणून सिद्धसाधकाने जलवृक राक्षसाला आदेश दिला, "जलवृक! या दोघांना घेऊन जा आणि एका घोड्यावर दोरीने बांधून टाक."

विजेच्या चपळाईने जलवृकने शेरसिंह आणि गणाचारी यांना पकडले. घोड्यावरचा एक स्वार खाली उतरण्यापूर्वीच त्याने त्याला मागच्यामागे पकडून दूर फेकले आणि या दोघांना घोड्याच्या पाठीवर बांधून टाकले.

त्यानंतर सिद्धसाधक वीरसेनला म्हणाला, "तुम्ही पुढें होऊन आम्हाला मार्ग दाखवा. आपण सारेजण कनकाक्ष महाराजांचे दर्शन घेऊं" असं म्हणून साधकाने नरवानराला पुकारले.

घोडदळाच्या नायकाने आपल्या साथीदारांना राजाच्या तळावर जायचा आदेश दिला. त्यांच्यामागून नरवानरावर स्वार झालेला सिद्धसाधक चालूं लागला. त्याच वेळीं अरण्यांतल्या दुसऱ्या एका जागी हंसाच्या रथांत बसून जाणाऱ्या जयशील व त्याच्या मित्रांना भीतीने पळणारी एक तरुणी दिसली. एका वाघापासून आपला प्राण वांचवण्यासाठीं ती झाडांच्या फांद्यांनी धरुन वर चढण्याचा प्रयत्न ती करीत होती.

हंसाच्या रथांत बसलेल्या वैद्यदेव देवशर्माने ते दृश्य सर्वांच्या आधी पाहिले. क्षणभर त्याचाही भीतीने थरकांप झाला. शेजारीच बसलेल्या जयशीलचा खांदा पकडून त्याला हालवत तो म्हणाला, "जयशील! वाघ मागे लागलाय बघ त्या तरुण मुलीच्या! तीच कांचनमाला आहे. मायासरोवरेश्वराच्या सेवकांनी अपहरण केलेली हीच कनकाक्ष राजाची मुलगी! आता काय करायचं ते सांग!"

तो प्रदेश उभा राहून जयशील नीट न्याहाळूं लागला व सारथ्याला म्हणाला, "हे बघ, रथ चटकन खाली उतरव!"

अंगरक्षकाने खाली वांकून बघितले. तिथले विशाल वृक्ष पाहात तो उद्गारला, "छे, छे, महाराज! इथें रथ उतरवणें अशक्य आहे. जरा पुढे जाऊन मग मोकळ्या मैदानांत रथ खाली उतरवतो."

जयशील चिडून त्याला म्हणाला, "अरे मूर्खा, रथ सुरक्षित जागी नेऊन उतरवायचा हे म्हणणं ठीक आहे. पण तोपर्यंत राजकुमारि वाघाच्या तोंडी सांपडेल. चटकन रथ थोडा खाली वळव. मी झाडांच्या फांद्यांत उडी मारतो आणि राजकन्येला वांचवण्याचा प्रयत्न करतो."

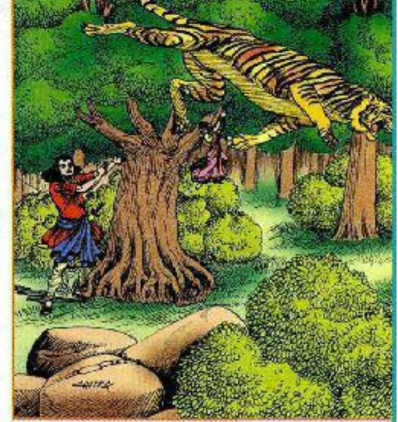
जयशीलचा आदेश पाळण्यासाठीं अंगरक्षकाने हंसांच्या गळ्यांत बांधलेली दोरी किंचित खेचली आणि रथ खाली वळवला. झाडांच्या शेंड्याजवळ हंसांनी रथ खाली आणला. जयशीलने वेळ न घालवता रथांतून उडी मारली आणि दोन्ही हातांनी एक उंच फांदी घट्ट पकडली. पण त्याच्या वजनाने ती फांदी काडकन् तुटली व खाली पडली.

झाडाची फांदी जमिनीला टेकताच जयशीलने आपले हातपाय फांदीखाली अडकून तुटूं नयेत म्हणून कोलांटी उडी मारुन त्याने आपले रक्षण केले. कांचनमालेचा पाठलाग करणारा वाघदेखील त्या आवाजाने बिचकला आणि त्याने मागे वळून पाहिले. त्या संधीचा फायदा घेऊन कांचनमालेने जवळचीच एक फांदी पकडली आणि त्यावर ती झोके घेऊं लागली. तेवढ्यांत वाघाने एक डरकाळी ठोकली व तिच्या दिशेने तो जाऊं लागला. तलवार उपसण्याइतका जयशीलला वेळ नव्हता, म्हणून त्याने जोराने पळत जाऊन त्या वाघाचे मागचे दोन पाय पकडले आणि त्याने जोर करुन ओढत त्या वाघाला दूर फेंकून दिले.

ज्या झाडावर कांचनमाला चढली होती, ती फांदी आता वाऱ्याने झुलायला लागली. जयशीलला पाहून ती म्हणाली, "महाराज, आपण वेळेवर येऊन मला वाचवलंत, मी आपले आभार कोणत्या शब्दांत मानूं?"

तिचे सौंदर्य पाहून जयशील मंत्रमुग्ध झाला. इतक्या संकटांशी सामना करीत इतके दिवस झाल्यानंतर कां असे ना, पण शेवटी त्याने कांचनमालेला शोधून काढले; पण तिचा भाऊ कांचनवर्मा कुठे आहे? त्याला प्रश्न पडला.

जयशीलने तिला विचारले, "तुझं नांव कांचनमाला आहे हे मला माहीत आहे. तू कुठल्या देशाची राजकन्या आहेस हेही मला ठाऊक आहे. पण तुझा भाऊ कांचनवर्मा कुठे आहे? हंसांच्या रथांतून खाली पडून तू आपले प्राण कसे वांचवलेस?"

जयशील तिच्याशी बोलत होता तितक्यांत ती झाडाच्या फांदीवरुन झुलत खाली उतरली. या साहसी आणि सुंदर तरुणाला माझी माहिती कशी मिळाली असावी याबद्दल तिला आश्चर्य वाटले. ती हळूं आवाजांत म्हणाली, "महाराज, सुदैवाने मी रथांतून जेव्हां खाली पडले तेव्हां एका ओढ्यांत पडले म्हणून वांचले. माझ्याबरोबर रथांत असलेला मायासरोवरेश्वर व त्याचा सारथी याच जंगलात कुठेतरी असतील. माझा भाऊ मात्र सध्यां मायासरोवरेश्वराच्या महालांत कैदी आहे."

त्यावर जयशील म्हणाला, "मायासरोवरेश्व-राच्या बाबतींत मला थोडीफार माहिती आहे.

त्याचे सेवक सर्पनख आणि सर्पस्वर यांच्या शिवाय आणखी एका प्रमुख व्यक्तीबरोबरदेखील माझा परिचय झाला आहे. आता तुझ्या भावाला मला मायासरोवरांतून मुक्त केलं पाहिजे. तिथें जाण्याचा मार्ग तुला कदाचित माहिती असेलही, पण प्रथम आपण इथेंच आजूबाजूला कुठेतरी असणारा माझा मित्र सिद्धसाधक याला भेटलं पाहिजे."

हे ऐकून कांचनमाला जयशीलच्याबरोबर जायला तयार झाली. जयशीलने फेंकल्यामुळें वाघाची कंबर दुखावली होती व तो थोडा वेळ बेशुद्ध पडला होता, तो आत्ता शुद्धीवर आला. तो उठला आणि दांत विचकून त्याने जोराने डरकाळी फोडली. पण उठण्याच्या प्रयत्नांत तो पुन्हां धबकन खाली पडला.

जयशीलने तलवार उपसली आणि वाघाच्या दिशेने जात तो कांचनमालेला म्हणाला, "कितीही भयंकर जनावर असले तरी त्याला जखमी अवस्थेंत तसेच तडफडत सोडून जाणें योग्य नसते. मी आत्ताच याचे मस्तक छाटतो."

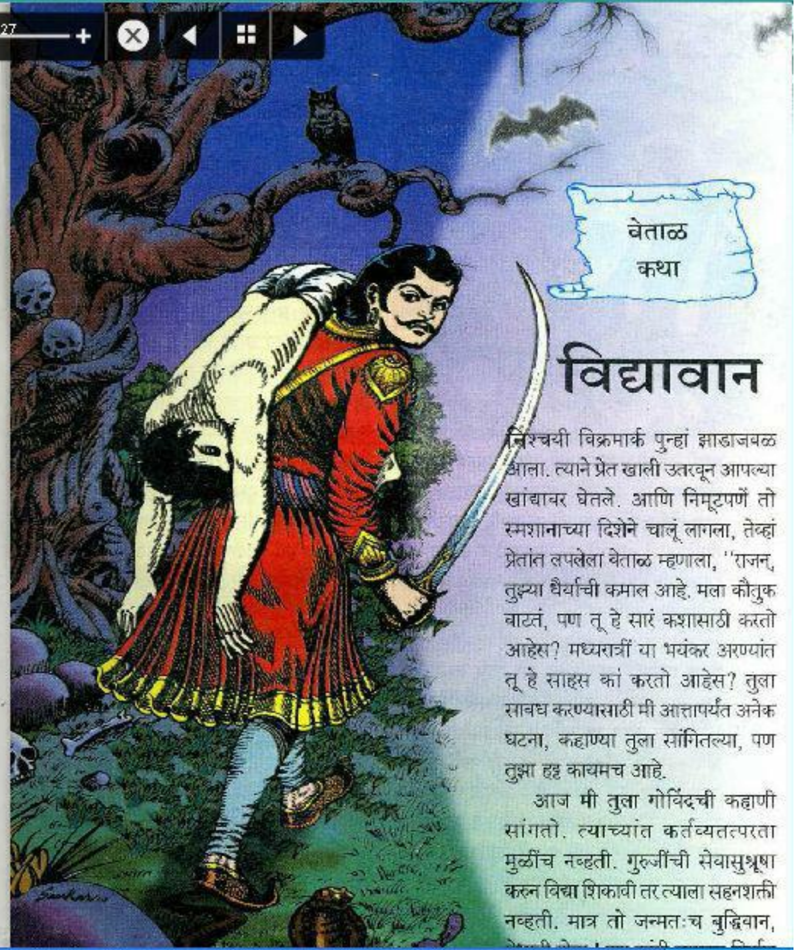
"किती भयंकर वाघ आहे हा! तुम्हाला यायला थोडा जरी उशीर झाला असता तर याने मला मारुन खाल्ले असते." कांचनमाला असं बोलत जयशीलच्या पाठोपाठ वाघाजवळ आली.

जवळच्या घनदाट अरण्यांत लपलेला आणि जलग्रहावर बसलेला मायासरोवरेश्वर, जवळच घोड्यावर स्वार झालेल्या मकरकेतुला म्हणाला, "जयशीलला बंदी बनवण्यासाठी ही एक उत्तम संधी आहे. तू लगेच कमळांच्या देंठाच्या दोरीचा फांस त्याच्या गळ्यांत पडेल असा फेंक."

"महाराज, हा जयशील एक महा चतुर वीर आहे. त्याच्याशी वैर धरणं आपल्याला महागांत पडेल." मकरकेतूने समजावलं आणि त्याचा चेहरा रडवा दिसूं लागला.

"छी! मित्रा कुठला!" असं रागावून म्हणत मायासरोवरेश्वराने मकरकेतूच्या हातांतून एक बळकट दोरी ओढून घेतली, जलग्रहाला त्याने पुढे काढले, आणि त्या दोरीचा फांस करुन दोनतीन वेळा हवेंत फिरवला आणि जयशीलच्या मानेच्या दिशेने फेंकला. (क्रमशः)

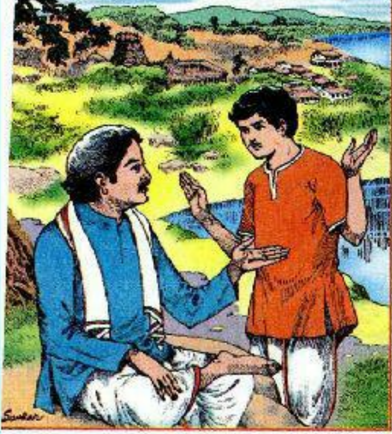

वेताळ कथा

विद्यावान

निश्चयी विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ आला. त्याने प्रेत खाली उतरवून आपल्या खांद्यावर घेतले. आणि निमूटपणें तो स्मशानाच्या दिशेने चालूं लागला, तेव्हां प्रेतांत लपलेला वेताळ म्हणाला, "राजन्, तुझ्या धैर्याची कमाल आहे. मला कौतुक वाटतं, पण तू हे सारं कशासाठी करतो आहेस? मध्यरात्रीं या भयंकर अरण्यांत तू हे साहस कां करतो आहेस? तुला सावध करण्यासाठी मी आत्तापर्यंत अनेक घटना, कहाण्या तुला सांगितल्या, पण तुझा हट्ट कायमच आहे.

आज मी तुला गोविंदची कहाणी सांगतो. त्याच्यांत कर्तव्यतत्परता मुळींच नव्हती. गुरुजींची सेवासुश्रूषा करुन विद्या शिकावी तर त्याला सहनशक्ती नव्हती. मात्र तो जन्मतःच बुद्धिवान,

झाली तरी तो घाबरुन जाई, त्याचे हातून समस्येचे निराकरण नीट होत नसे. तुझ्या हातूनदेखील अशीच चूक होईल कीं काय ही मला भीती वाटते. या गोष्टींतून तू बोध घे व स्वतःमधे सुधारणा कर. म्हणून ही गोष्ट लक्षपूर्वक ऐक'' आणि वेताळाने पुढील गोष्ट सांगितली.

गंगेच्या कांठी कपिलपुरांत गोविंद नांवाचा एक तरुण मुलगा राहात होता. तो मोठा तरतरीत व प्रफुल्लित असे. सर्व लोकांना वाटायचं कीं कोणतीही विद्या हा चटकन आत्मसात करील. जोरांत न पळतादेखील तो कित्येक कोस चालत जाऊं शकत असे, त्याचा नेम अचूक होता, बाण मारण्यांत तो कुशल होता. नदीला पूर आला असला तरी तो धिटाईने पैलतीरीं जायचे धाडस करीत असे. हे सारं करीत असताना तो शेतांत वडिलांना व घरकामांत आईलाही भरपूर मदत करीत असे. ''हा मुलगा फारच चलाख आहे. त्याला राजवरच्या राजशेखरकडे पाठवलं तर त्याची बुद्धि आणखीनच चतुरस्त्र होईल.'' गोविंदच्या वडिलांना गांवांतल्या कांही मान्यवर मंडळींनी सांगितलं.

''ते कलाविद्यांत पारंगत आहेत, एक महान पंडित आहेत. त्यांच्या विद्यार्थी शिकून तयार झाला कीं राजा बनण्याच्या योग्यतेचा होतो.'' वडिलांनी उत्तर दिलं. ''जर ते इतके ज्ञानी व कलानिपुण आहेत तर ते स्वतःच राजा कां बनत नाहीत?'' गोविंदने बेतालपणें प्रश्न केला. ''असं बोलूं नकोस. राजशेखरांना हवं असतं तर ते केव्हांच राज्य कारभार हाती घेऊं शकले असते. त्यांचं म्हणणं असं कीं विद्यादान हा त्यांचा धर्म आहे आणि ते तो निष्ठापूर्वक पाळतात. त्याचबरोबर नित्यनव्या गोष्टी शिकायला ते सदैव तयार असतात. त्यांच्या तोडीचा माणूस दुसरा झाला नाही असं लोकांचं म्हणणं आहे. कांही काळ तू त्यांचा शिष्य होऊन त्यांच्याकडून शिक्षण घ्यावंस असं माझं मत आहे.'' गोविंदच्या पित्याने त्याला समजावीत म्हटले.

पण गोविंदला ते पटले नाही. तो म्हणाला, ''कांही विद्यांचे शिक्षण घेणे हे आयुष्याचे ध्येय असते. आरामांत जीवन कंठायला पैसा जवळ हवा! जमेल तितकी इतरांना मदत करायला हवी. जन्मभर शिकत बसण्याची मला कांही हौस नाही.''

''ज्याला शिकण्याची शक्ती व सामर्थ्य आहे तो जन्मभर शिकत राहिला तरी त्यांत कांही चूक नाही. ती शक्ती व सामर्थ्य तुझ्यांत आहे कीं नाही ते तूच ठरव आणि निर्णय घे.'' एवढं बोलून गोविंदचा पिता गप्प बसला.

गोविंदच्या उत्साहाला भरते आले व

स्वतःबद्दलचा त्याचा अहंकार जागृत झाला. राजशेखरपेक्षां तो कोणत्याही विद्येत कमी नाही असा त्याचा ठाम समज होता. तर मग आपण राजशेखरचा शिष्य कशासाठी व्हायचं?

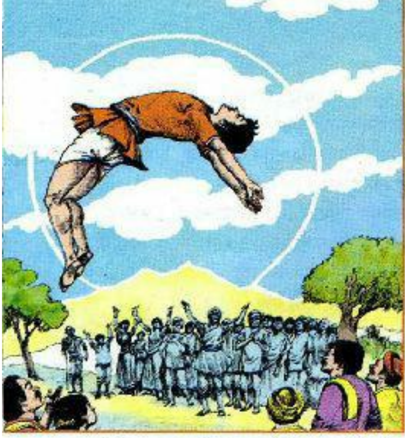
गोविंदला वाटलं कीं राजशेखरला न येणारी एखादी विद्या जर आपण शिकली तरच आपले श्रेष्ठत्व नागरिक मान्य करतील. म्हणून तो नव्या कलाविद्यांचा शोध घेऊं लागला. आसपास सावध नजरेने निरीक्षण करुं लागला. त्यावेळीं एक विचित्र घटना घडली.

गोविंदच्या गांवालगत एक मोठी आमराई होती. त्या बागेच्या मध्यावर आंब्याच्या झाडासारखे दिसणारे एक झाड होते. पण त्याची फळें दिसायला बोरासारखी आणि चवीला कारल्यासारखी कडूजहर होती. ते झाड कित्येक वर्षे तिथें होते.

एके दिवशी गोविंदने एक माकड आमराईत शिरताना पाहिलं. गोविंदने त्याचा पाठलाग केला. त्या मधल्या झाडाजवळ माकड येऊन धांपा टाकीत तिथेंच थांबलं. त्याने त्या झाडाचं एक फळ खाल्लं. झालं, त्याचा उत्साह दुणावला, आणि भराभर झाडांवर उड्या मारीत ते नजरेआड झालं. तोपर्यंत बागेचा रक्षकही तिथें आला होता. हे दृश्य पाहून त्याला तर वाटलं कीं हे साधंसुधं माकड नसून प्रत्यक्ष हनुमानच आहे. त्याने डोळे मिटून भक्तीभावाने वंदन केले.

पण गोविंदाने मात्र तसं केलं नाही. त्याने हे तर्काच्या कसोटीवर पारखून घेतलं. त्या झाडांत नक्कीच कांहीतरी वेगळी शक्ती आहे. कडू होतं तरीदेखील त्याने ते फळ खाल्लं. त्याच्या शरीरांत कांहीतरी वेगळी शक्ती त्याला जाणवूं लागली. परंतु प्रयत्न करूनदेखील त्याला उंचावर उडता येईना. तरीही तो निराश झाला नाही. त्याचा आपला प्रयत्न

त्याने तसाच चालू ठेवला. तो दमला नि धांपा टाकूं लागला.

एकाएकीं गोविंदला आठवलं कीं माकड दमून जेव्हां धांपा टाकीत होतं, तेव्हांच त्याने एक फळ खाल्लं, आणि एकदम उड्या मारीत ते नाहीसं झालं. गोविंदने लगेच आणखी एक फळ तोडलं नि खाल्लं. दुसऱ्याच क्षणीं त्याला आपले शरीर हलके होते आहे असं लक्षांत आलं. त्याने उडण्याचा प्रयत्न केला आणि कांही प्रमाणांत तो सफलदेखील झाला. आजपर्यंत तो इतक्या उंचावर कधीं उडला नव्हता किंवा कधीं इतक्या लांबवर उडीही त्याने मारलेली नव्हती.

गोविंदला अत्यानंद झाला. माकडापेक्षां जास्त लांब उडी आता माणूस शिकला होता. त्याला वाटलं कीं रामायणकाळांत हनुमानाने असलेच फळ खाल्ले असेल आणि समुद्र पार केला असेल.

आपल्या या नव्या विद्येचं प्रदर्शन गोविंद गांवामधे करुं लागला. मात्र आमराईतल्या त्या झाडाबद्दलचं रहस्य मात्र त्याने कुणालाही सांगितलं नाही. त्याला उडताना व लांब उडी मारताना पाहून लोक आनंदाने टाळ्या वाजवीत असत. गांवांत त्याची भरपूर प्रसिद्धी झाली आणि हे अद्भुत प्रदर्शन पाहायला बाहेरगांवांतूनदेखील लोक येऊं लागले.

एकदा गोविंद आपल्या वडिलांना म्हणाला, "मी इतक्या कमी वेळांत ही नवी विद्या शिकली आहे. राजशेखरला बहुतेक ही विद्या माहीत नसावी! म्हणून आता याच्यापुढें त्यांचा शिष्य मी बनावे हा आग्रह तुम्ही धरुं नका."

या नव्या कलेचा गोविंदला फार आनंद झाला होता. पण त्यापेक्षांही राजशेखरला माहीत नसलेली ही कला आपल्याला येते आहे याचाच गर्व अधिक होता. एक दिवस एक वडीलधारे गृहस्थ गोविंदची चौकशी करीत त्या गांवी आले.

गोविंदने स्वत:च आपला परिचय करुन दिला व विचारले, "आपण कोण ते मला कृपया सांगाल कां?"

"माझं नांव राजशेखर. आपण ज्या विद्येचे प्रयोग करता त्याबद्दल मी बरंच ऐकलं आहे. ही विद्या शिकण्यासाठी व आपला शिष्य बनण्यासाठीं मी इथें आलो आहे."

गोविंदने चकित होऊन त्यांना विचारले, "आपण राजशेखर आहात? आपण तर साऱ्या कलाविद्यांमधे पारंगत आहात असं सर्वजण म्हणतात. आपल्याला येत नाही अशी कोणतीही विद्या नाही. आणि ही एक विद्या शिकायला आपण माझ्याकडे आलात? इतक्या विद्यांमधे निपुण

असताना ही नवी विद्या शिकण्याची काय गरज आहे?

कीं मला येत नाही अशी कोणतीही विद्या नाही हे जाहीर करायला आणि आपला अहंकार कुरवाळण्यासाठी म्हणून तुम्ही आला आहात?"

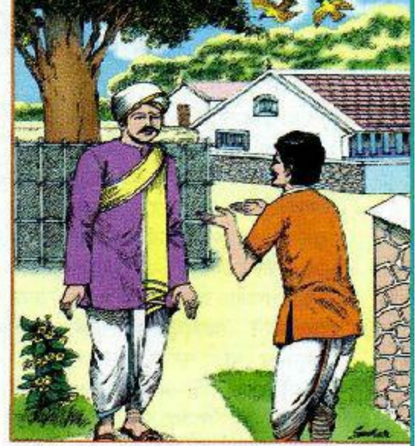
"बाळ, माझ्यांत अहंकार असता तर मी तुमचा शिष्य होण्यासाठीं कशाला आलो असतो?" राजशेखर म्हणाले.

पण या उत्तराने गोविंदचे समाधान झाले नाही. तो म्हणाला, "मग नवी विद्या कशासाठी शिकणार? आपल्यालाही लोकांचे मनोरंजन करुन या विद्येतून पैसे मिळवायचे आहेत कां?"

"विद्यावानाला पैशाचा मोह नसतो व नसावाही! मी या विद्या स्वत:साठी शिकलो नाही. आपली ज्ञानसंपदा भावी काळांतल्या पिढ्यांपर्यंत पोंचवावी, या हेतूने मी या विद्यांची, कलांची माहिती देणारा ग्रंथ लिहीतो आहे. आपले ज्ञान आपल्याबरोबर संपू नये, म्हणून मी हे संकलन करतो आहे." राजशेखर म्हणाले.

यावर गोविंदने कुत्सितपणें टोमणा मारीत म्हटले, "हे पहा, माझ्या या विद्येमुळें मानवदेखील माकडासारखा उड्या मारीत दूर जाऊं शकतो. या विद्येचा अंत जरी माझ्याबरोबरच झाला तरी या जगाचे त्यामुळें कोणते असे नुकसान होणार आहे?"

"आहे तर! मासा पाण्यांत पोहतो. पण जमिनीवर आल्यावर तो तडफडून मरुन जातो. हिमालयांतली अस्वलें, वाळवंटात क्षणभरदेखील राहूं शकणार नाहीत. पण मानवाचं तसं नाही. त्याला पाण्यांत पोहायला शिकलं पाहिजे, हवेंत

उडता आलं पाहिजे. वातावरणांतल्या अनेक प्रकारच्या संकटांशी त्याला लढायची वेळ येते, अनेक अडचणींना समोरं जावं लागतं, सोसावं लागतं! म्हणून तर परमेश्वराने मानवाला बुद्धिमत्ता दिली. आता आपल्याच नव्या विद्येबद्दल पहा. या विद्येच्या मदतीने नदी ओलांडता येईल, आगीच्या ज्वाळांत अडकलं तर आपले संरक्षण करता येईल. प्रत्येक विद्येचं कांहीतरी प्रयोजन असतं. आवश्यकता असेल तिथे तिचा उपयोग मानव करुं शकतो. या विद्या ग्रंथरुपांत जतन करणें, त्यांचा प्रचार करणें हे विद्यावंतांचे कर्तव्य आहे." राजशेखरने गोविंदला सविस्तर सांगून समजावले.

राजशेखरचे हे स्पष्टीकरण ऐकल्यावर गोविंदने दोन्ही हात जोडून त्यांना वंदन केले व म्हटले, "आपण मला क्षमा करा. मी आपल्या बरोबर येईन, आपला शिष्य बनेन व स्वत:चे ज्ञान वाढवीन.

आणि नंतर ही जी विद्या मला येते आहे, ती मी गुरुदक्षिणा म्हणून आपल्याला अर्पण करीन. मला आपला शिष्य मानून माझ्यावर कृपा करा."

वेताळाने ही गोष्ट सांगितल्यानंतर विक्रमार्काला विचारलं, "राजन्, गोविंद कोणत्याही गुरुचा आजवर शिष्य नव्हता. गुरुशिवाय त्याने आपली बुद्धि, कौशल्य व चिकाटी यामुळे एक असाधारण विद्या शिकली. त्या विद्येचे महत्व त्याला राजशेखरने समजावून सांगितले, तिची उपयुक्तता त्याला पटवून दिली. तरीदेखील गोविंदने आपले वैशिष्ट्य विसरुन राजशेखरची माफी मागितली व आपल्याला शिष्य म्हणून स्वीकारावे यासाठी त्यांची विनवणी केली. हे सगळं अनुचित, असंगत, अनावश्यक व अविचारी वाटतं, नाही कां? त्याने शिकलेल्या नवीन विद्येमुळें गोविंद राजशेखरच्या बरोबरीचा आहे व देशांतल्या विद्यावंतांमधे त्याचंही एक उच्च स्थान आहे, हे तो सिद्ध करुं शकला असता! हातांत आलेली ही सोन्याची संधी त्याने घालवली. माझ्या या शंकांचं उत्तर माहीत असूनही जर तू मौन पत्करलेस तर लक्षांत ठेव, तुझ्या मस्तकाची शकलें होतील."

विक्रमार्क म्हणाला, "गोविंद अहंकारी आहे हे त्याने वडिलांना सुरवातीला जी उत्तरें दिली त्यावरुन स्पष्टच दिसून येतं. त्याच्या वागण्याची पद्धत ही जरा उद्धट आहे; परंतु राजशेखरने त्याच्या प्रश्नांना दिलेली उत्तरें ऐकून त्याच्या लक्षांत आलं कीं तो फक्त त्या एका नव्या कलेंत निपुण आहे. तो हुशार व तरतरीत आहे, व कुशाग्र बुद्धीचा आहे, हे खरं! म्हणूनच त्याच्या लगेच लक्षांत आलं कीं त्याच्यांत अहंकाराचे प्रमाण जरुरीपेक्षां जास्त आहे. त्याला येत असलेली विद्या हीच त्याच्या दृष्टीकोनांतून महत्वाची होती.

राजशेखर त्या श्रेणींतला नव्हते. ते विद्यावान व पंडितांच्यापेक्षांही वरच्या श्रेष्ठ पातळींतले होते. ते ज्ञानी व योगी आहेत. हे ध्यानांत आल्याबरोबर गोविंदने त्यांची क्षमा मागितली. म्हणून हे मुळींच अवास्तव किंवा असंगत नाही."

राजाचे मौन भंग करण्यांत सफल झालेला वेताळ शवासहित गायब झाला आणि पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

(कल्पना राव यांची रचना)

खरी गोष्ट तर ही आहे!

लक्ष्मीपती आणि गौरीपती शेजारी होते. लक्ष्मीपती खूप श्रीमंत होता. त्याला कसलीही चिंता नव्हती. त्याचे आयुष्य आरामशीरपणें चाललेले होते. पण गौरीपतीची स्थिती अगदी उलट होती. तो गरीब होता. कुटुंबही बरेच मोठे होते. तो नेहमी चिंताग्रस्त असायचा. पण इतक्या अडचणी व काळज्यांचा डोंगर असतानादेखील तो दरवर्षीं आपला वाढदिवस मोठ्या हौसेने साजरा करायचा, ओळखीच्या लोकांना मिठाई देखील वांटायचा.

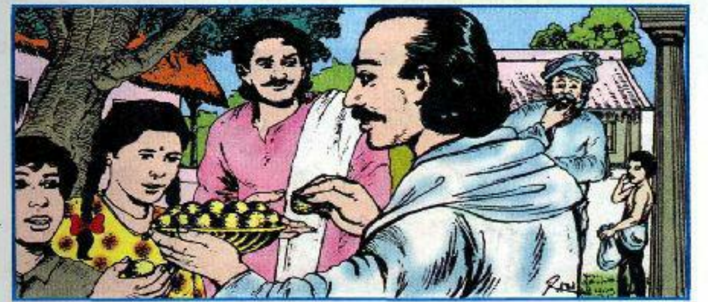
एकदा गौरीपती आपल्या वाढदिवसाची मिठाई जेव्हां वांटायला लागला, तेव्हां त्याच गल्लींत राहात असलेल्या रामनाथने म्हटले, "गौरीपती, माझी एक छोटीशी शंका आहे. मी विचारलं तर तू रागावणार नाहीस ना?"

गौरीपती म्हणाला, "विचार कीं! मी कशाला रागवेन?"

"तुझा शेजारी लक्ष्मीपती सधन आहे आणि आरामांत राहातो. पण तो कधी स्वतःचा वाढदिवस साजरा करताना आपण पाहिलं नाही, ऐकलं नाही. तुझ्या घरांत अनंत अडचणी आहेत, तरीदेखील तू किती आनंदाने तुझा वाढदिवस दरवर्षीं उत्साहाने साजरा करतोस; हे मला थोडं विचित्र वाटतं बघ!" रामनाथने विचारलं.

त्याच्या या बोलण्यावर गौरीपतीने हंसत हंसत उत्तर दिले, "यांत विचित्र काय असायचं? लक्ष्मीपती आपला वाढदिवस कधी साजरा करीत नाही, कारण आरामांत चाललेल्या त्याच्या जीवनांतलं एक वर्ष संपलं याचं त्याला दुःख होतं! आता माझे बघ! माझं आयुष्य अडथळ्यांची एक शर्यतच आहे. अशा कठीण जीवनांतलं एक वर्ष कमी झालं याचा मला खूप आनंद होतो. म्हणून मी दरवर्षीं माझा वाढदिवस हौसेने साजरा करतो. खरी गोष्ट ही अशी आहे!"

– करुणाकर

मायलेक

विजय दोन वर्षांचा असताना त्याचे वडील वारले. त्याच्या आईने, सरस्वतीने त्याला खूप लाडाकोडांत वाढवले होते. तो पांच वर्षांचा झाला तेव्हां गांवातले महापंडित विष्णुशर्मा यांच्याकडे त्याला विद्याभ्यासासाठीं पाठवले. त्याच्याकडे विजयने पांच वर्षे शिक्षण घेतले. त्याला आता अभ्यासाचा कंटाळा येऊं लागला. तो आईला म्हणाला, "तू इतके कष्ट करतेस ते मला पाहावत नाहीत. मी कुठेतरी काम धरीन आणि थोडेफार पैसे कमावीन."

आई म्हणाली, "बाळा, तुझं हे वय आता अभ्यास करण्याचं, शिकण्याचं आहे. तुला दुसरं आणखी कांही शिकायची इच्छा असेल तरी एखाद्या व्यवसायाचं शिक्षण घे. माझी चिंता करुं नकोस. आत्तापासून जर तुझं लक्ष पैसे मिळवण्याकडे लागलं तर आयुष्यांत तुला दुसरं कांही मिळवता येणार नाही. आणि तसं केलंस तर मला फार वाईट वाटेल."

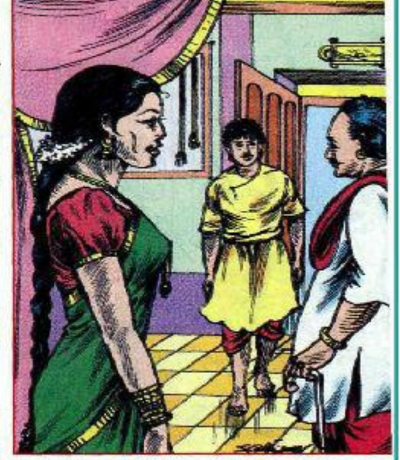
आईचे मत विजय टाळूं शकला नाही. त्याने इतर कांही कुशल कलावंतांची मदत घेतली व त्यांचे शिष्यत्व पत्करले. त्यांच्या घरी राहून त्याने त्या कलांचे शिक्षण घेतले. एकीकडे गुरुजींची सेवासुश्रूषादेखील केली पांच वर्षांच्या काळांत त्याने खूपच प्रगती केली. त्याची बुद्धिमत्ता व कला पाहून एका शिल्पकाराने सांगितलं, "तू शिल्पी कां होत नाहीस? माझा एक मित्र इथून जरा दूरवर राहातो. त्याच्याकडे शिकलास तर पुढें संपत्ती व कीर्ती, दोन्हीही मिळतील!"

विजयने हे आईला सांगून म्हटलं, "ही एक नामी संधी आलीय. तुला एकटीला सोडून जाणं माझ्या जिवावर आलंय, पण दुसरा उपाय नाही."

- लक्ष्मण सूरि -

सरस्वतीने मुलाला समजावले, "तू माझ्याजवळच राहावंस असं मला वाटतं. मला पैशाचा लोभ नाही. हे गांव सोडून जायचा विचार सोडून दे! तुझ्यांत गुण आहेत, कौशल्य आहे, तेव्हां संधी पुन्हां तुझ्या दारांत येऊन उभी राहील बघ!"

विजयला आईचे ऐकावे लागले. आणखी पांच वर्षे त्याने व्यावसायिक शिक्षण घेतले, भरपूर मेहनत केली व तो आता एक कुशल तंत्रज्ञ झाला. पण कधीकधी त्याला ती चांगली संधी गमावल्याचे दुःख होत असे.

त्यावेळीं त्या गांवात धनवर्मा व्यापारी शेंगदाणे खरेदी करायला आला. योगायोगाने त्याची विजयशी भेट झाली. त्याला बुद्धिमान व तरतरीत विजय आवडला. धनवर्माने त्याला विचारले, "हे बघ विजय, मला तूं आवडला आहेस. माझी मुलगी स्वर्णमुखी हिच्यासाठी मी चांगला मुलगा शोधतो आहे. तुझी संमती असेल तर मी तुझ्याशी तिचे लग्न लावून देईन व माझा व्यापारधंदा तुझ्या हवाली करीन."

हा प्रस्ताव ऐकून विजय गोंधळून गेला. त्याला वाटले कीं असं झालं तर आपलं जीवन बदलून जाईल आणि आरामांत आयुष्य जगता येईल. विजयच्या मनांत आशा पालवली. हा विवाह झाला तर तो श्रीमंत तर झाला असताच, त्याशिवाय पुढील आयुष्य निश्चिंत मनाने, कोणतीही काळजी वा कष्ट न करता जगणें शक्य झाले असते. असे विचार मनांत घोळवत तो धनवर्माबरोबर त्याच्या गांवी गेला. स्वर्णमुखीला पाहून तो अवाक झाला. ती अत्यंत कुरुप व बेढब होती. परंतु धनवर्मा मात्र विजयच्या अंदाजापेक्षां खूपच श्रीमंत होता.

"माझी मुलगी तुला आवडली असली तर पहिला मुहूर्त धरता येईल." धनवर्मा म्हणाला.

विजयने घाबरट स्वरांत म्हटले, "माझे वडील लहानपणींच गेले. आईने काबाडकष्ट करुन मला वाढवले आहे. तिला जे योग्यवाटेल तसंच मी करतो. कोणत्याही परिस्थितींत मी तिचे मन कधी दुखवत नाही. तिला विचारल्याशिवाय मी निर्णय घेऊं शकणार नाही."

"हे बघ, माझ्या मुलीशी लग्न केलंस तर तुझी आईही इथें सुखांत राहील. त्यांचा

आदरपूर्वक मान ठेवला जाईल. त्यांना हे सविस्तर सांग."

घरीं परतल्यावर विजयने आईला सारी माहिती सांगून म्हटले, "आई, ती मुलगी फारच कुरुप आहे ग! आणि व्यापार हे लबाडीचंच दुसरं रुप असं मला वाटतं! मला व्यापार आवडत नाही, तरीही तुला सुखांत राहाता येईल म्हणून मी या लग्नाला तयार आहे. तुझी जर संमति असली तर मला खूप आनंद होईल. पण जर तू नकार द्यायचे ठरवलेस तर त्याचे मला जरुर वाईट वाटेल."

सरस्वतीने त्याला म्हटलं, "तुला हवं ते कर, पण मला सुंदर, सुशील सून हवी होती. मला हे स्थळ पसंत नाही."

कांही महिन्यांनंतर विजयचे लग्न राधाशी ठरले. ती गरीब घरांतली होती पण गुणवती व सुंदर होती. त्याचे मन द्विधा झाले तेव्हां आईने त्याला समजावले व लग्न पार पडले.

विजय आता जरा आरामांत राहूं लागला. राधाला पैशाची हांव होती. रेशमी साड्या, दागिने खरेदी करावेत म्हणून ती विजयला सारखे सांगू लागली. विजयने आईपाशी तक्रार केली. तो म्हणाला, "मी श्रीमंताच्या मुलीशी लग्न करायचा विचार केला, तेव्हां तू मला स्पष्ट नकार द्यायला सांगितलास. आता तुझ्या पसंतीच्या मुलीशी मी लग्न केलं आहे. पण ही मुलगी तर माझा पैशासाठी सारखा जीव खाते. कपडे, दागिने घ्यायला सारखे पैसे मागते. आता मी काय करुं ते तूच सांग."

जेव्हां सरस्वती राधाशी याबद्दल बोलली तेव्हां राधाने उत्तर दिले, "माणसाने तृप्त असावे पण म्हणून निष्क्रिय बनूं नये. तुमचा मुलगा किती हुशार आहे, कुशल आहे. शहरांत जाऊन त्यांना चांगली नोकरी मिळेल. त्यांची विद्या व कौशल्य यांचा उपयोग व्हावा म्हणून मी त्यांना चिडवत राहाते. त्यांनी यावर विचार करावा म्हणून मी दडपण आणते."

सरस्वतीला राधाचे म्हणणे पटले. दोघांनी शहरांत जावे म्हणून तिनेही जोर धरला. त्या दोघांच्याबरोबर तिने शहरांत राहायला जावे म्हणून विजय व राधाने हट्ट धरला. पण सरस्वतीने त्यांच्या हट्टापुढें मान तुकवली नाही. ती म्हणाली, "अजून माझ्या अंगात धमक

आहे. "तुम्ही तिथें जाऊन जरा स्थिरस्थावर झालात, तुमच्या मनाप्रमाणें झाले कीं मी येईन. तोपर्यंत मी इथल्या कामांत गुंतले आहे ते ठीक आहे."

मनांत नव्हतं तरी विजय पत्नीसह शहरांत गेला. अनेक प्रयत्न केले तरी त्याला तिथें कांही कामधंदा मिळाला नाही. तो निराशेने म्हणाला, "काय करायचं ते तूच सांग. मी त्याप्रमाणे करीन."

"मी पडले बाईमाणूस. मी काय सांगणार? तुम्ही जे मिळवाल, त्यांत मी घर चालवीन. नाहीतर सासूबाईंकडे परत जाऊं. आईच्या आश्रयाने राहिलं तरी त्यांत कांही गैर नाही." तिने कडवटपणे म्हटलं.

दोघेही गांवी जाण्यास तयार झाले, तेवढ्यांत विजय आजारी पडला. वैद्याने औषध दिले, पण त्याचा ताप हटला नाही. गांवी जायचे लांबणीवर पडले. वैद्याने औषधाबरोबर पथ्यपाणी सांभाळायला सांगितलेले होते. पण कांही फरक पडला नाही, व प्रकृतीही सुधारली नाही.

"तुम्ही नीट औषधें घेत नसाल. वैद्याने सांगितलं तरी ऐकलं पाहिजे ना! केव्हां तुमच्या आजाराला उतार पडेल, देव जाणे! अंगात सारखा ताप असला तर आपण गांवीदेखील जाऊं शकणार नाही. इतका लांबाचा खडतर प्रवास तुम्हाला झेंपणार नाही." राधा नाराजीने त्याला म्हणाली.

विजय म्हणाला, "आपण आईकडे जाऊं

या. तिथें मी बरा होईन."

राधाने वैद्याला सांगितल्यावर वैद्यराज म्हणाले, "हे बघ, मुलांच्या प्रकृतिविषयीं वैद्यापेक्षांदेखील आईला जास्त माहिती असते. माझ्या औषधांचा कांही उपयोग झाला नाही. ताप असताना गांवी जाणेंही ठीक नाही. त्याच्या आईलाच इथें बोलावून घे."

सरस्वती आल्यावर विजयचे डोळे भरुन आले. "आई, तुझ्याशिवाय मला चैन पडत नव्हते. आता तूच मला बरा कर. मी बरा झालो कीं माझ्यासाठी उडदाचे वडे एकदा करायचे, बरं कां! तुझ्या हातचे वडे मला फार आवडतात."

चारपांच दिवसांतच विजयची प्रकृति सुधारली. तिने वैद्यांना त्याच्या पथ्यपाण्याविषयीं

विचारले. वैद्यांनी सांगितले, "महिनाभर तरी त्याला तळकट. तेलकट कांही देऊं नका! त्याची प्रकृति खराब होऊं द्यायची असेल तर द्या त्याला वडेबिडे!" हे खवचट बोलणें विजयनेही ऐकले.

पण सरस्वतीने मात्र वडे बनवले व विजयपुढे ठेवले. तो चिडला व आईला म्हणाला, "वैद्य-राजांनी काय सांगितलंय ते तुला नीट माहीत आहे ना? आणि तरी तू वडे केलेस कां? तुला मी जिवंत राहाला हवा आहे कीं नको?"

सरस्वतीने त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करीत म्हटले, "हे बघ, तुला काय सोसतं आणि मानवतं हे मला चांगलं ठाऊक आहे बरं! तुझी प्रकृति बिघडेल असं मी कधीतरी करीन कां? दोन लहानसे वडे ठेवलेत ते खा निमूटपणे!"

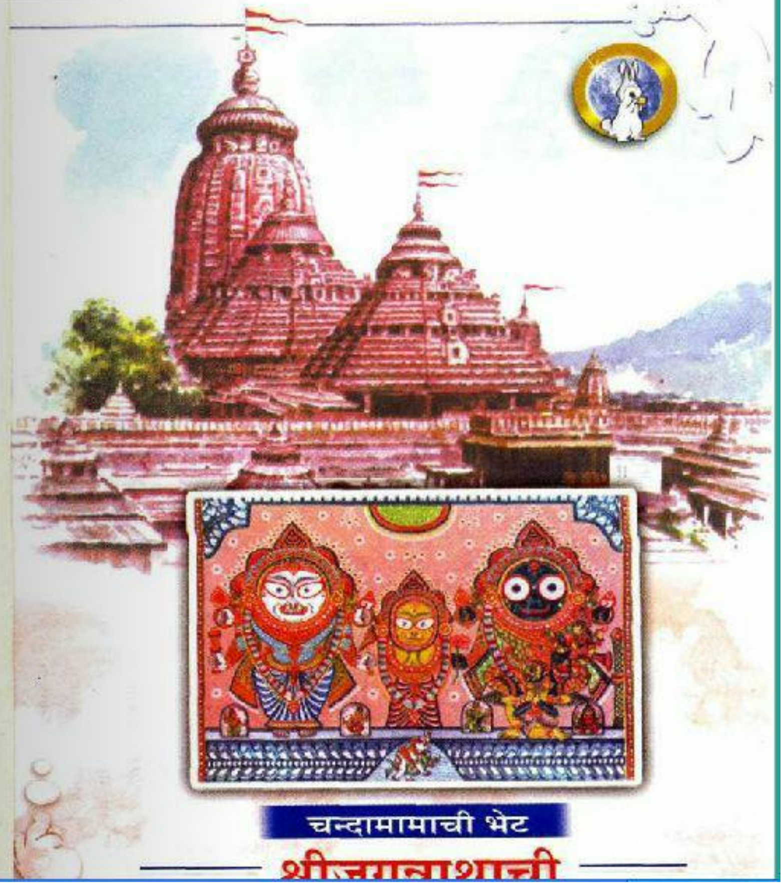
पण तिने त्याला समजावून दोन लहान वडे खाऊं घातले. राधाही जरा घाबरली होती, पण बघताबघता विजयही प्रकृति सुधारली. राधा सरस्वतीला म्हणाली, "सासूबाई, वैद्य नको म्हणाले तरी तुम्ही वडे केलेत, ह्यांनी खाल्ले, आणि प्रकृति सुधारते आहे. हे कसं काय?"

सरस्वती हंसून म्हणाली, "मग, मी माझ्या मुलाला चांगला ओळखते. त्याला जे हवं असतं, ते तो माझ्या तोंडून वदवून घेतो. आणि त्यांत समाधानी होतो. आणि समाधान हे औषधापेक्षां जास्त प्रभावी असतं."

राधाचे डोळे उघडले. ती म्हणाली, "आता मला कळलंय कीं जेव्हां त्यांच्या स्वभावांतल्या उणीवांना मी स्वतःला जबाबदार ठरवीन, तेव्हांच त्यांचा आत्मविश्वास वाढेल. त्यांच्यावर रागावण्याऐवजी प्रेमाने त्यांना समजावीन - तुमच्याप्रमाणें! यापुढें मी तुमच्यासारखी वागेन. तुम्ही मात्र आता नेहमी आमच्याजवळ राहिलं पाहिजे नि मला मार्गदर्शन केलं पाहिजे."

सुनेने मनःपूर्वक केलेल्या विनंतीला सरस्वती नकार देऊं शकली नाही. ज्या घरांत पती-पत्नींमधे मतैक्य असते, एकमेकांबद्दल आदरयुक्त प्रेम असते, तो परिवार सदैव सुखी असतो.

बदललेले भाग्य

हेलापूरमधें बलभद्र व बलराम हे दोघे तरुण लहानपणापासूनचे सवंगडी होते. दोघेही मध्यमवर्गीय कुटुंबातले होते. बलभद्र शांत स्वभावाचा व सरल, सुशील होता. पण बलरामचा स्वभाव मात्र अगदी याच्या उलट होता. ओळखीच्या किंवा अनोळखी लोकांची टिंगल करणे, त्यांची टर उडवणे यांत त्याला खूप आनंद होत असे.

त्यावर्षी राजाचा जन्मदिन मोठ्या थाटामाटांत साजरा करायचा असे राजधानींत ठरले होते. हे दोघे मित्र हा उत्सव पाहायला जाण्यासाठीं निघाले. निघण्यापूर्वी बलरामने बलभद्रला म्हटलं, "हे बघ, आपण बऱ्याच दिवसानंतर राजधानीला जातो आहोत. रस्त्यांत कोण भेटेल, काय दिसेल हे कांहीही आत्ता सांगता येणार नाही. कांही कां असेना, आपण कोण आहोत हे आपण कुणालाच सांगायचं नाही. काय, लक्षांत राहील ना?"

त्याच्या या निर्णयामुळें बलभद्र चकित झाला होता. पण त्याने होकारार्थी मान डोलावली. दोघेही चालत निघाले. दुपार होता होता ते सुगंधीपुरच्या वेशीजवळ आले. त्यांना खूप भूक लागली होती. जवळच एक झोंपडी दिसली. ते तिथें गेले. झोंपडीत एक म्हातारी राहात होती. एकटीच होती बिचारी!

बलभद्रने तिला विचारलं, "आजी, आम्ही राजधानीला महाराजांचा जन्मोत्सव पाहायला जातो आहोत. खूप भूक लागलीय. जेवण मिळेल कां? आम्ही थोडेफार त्याचे पैसे देऊं!"

"कां नाही मिळणार? बाळांनो, थोडा वेळ जरा आराम तर करा "असं म्हणून म्हातारीने चूल पेटवली आणि ती स्वयंपाकाला लागली. थोड्या वेळानंतर तिने दोघांना जेवण वाढले.

- लक्ष्मण सूरि -

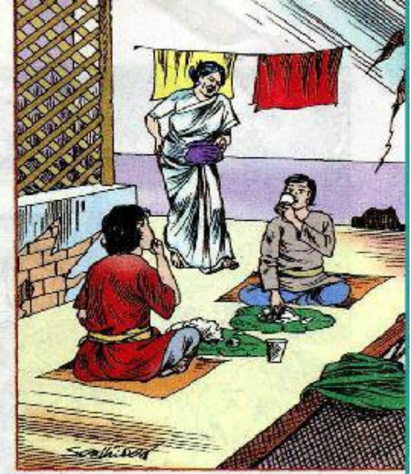
दोघेजण हातपाय धुऊन जेवायला बसले. तिने झटपट बनवलेलं भोजन फारच स्वादिष्ट होतं. दोघांनी त्यावर ताव मारला.

तिथून निघण्यापूर्वीं बलभद्रने म्हातारीच्या हातांत कांही रुपये ठेवत प्रेमळपणें म्हटले, "फार छान जेवण दिलंत तुम्ही. तुम्हाला कितीही पैसे दिले तरी ते कमीच आहेत. पण आम्ही थोडंफार मूल्य देतो आहोत."

त्यावर म्हातारी म्हणाली, "भुकेल्या जिवाला अन्न देण्यासारखे दुसरे पुण्यकर्म नाही. जाऊं द्या, खूप दिवसांपासून मला एक चिंता आहे."

"सांगा आजी, कसली चिंता आहे?" बलभद्रने विचारलं.

"हल्लीं बरेच दिवस माझी कंबर सारखी दुखत असते. आणि त्याचा मला फारच त्रास होतो. कुणा वैद्याकडून तपासावं तर तो खर्च मला झेंपणार नाही. या कमरदुखीवर कांही उपाय ठाऊक असेल तर तो मात्र मला सांग." तिने खुलासेवार सांगितलं.

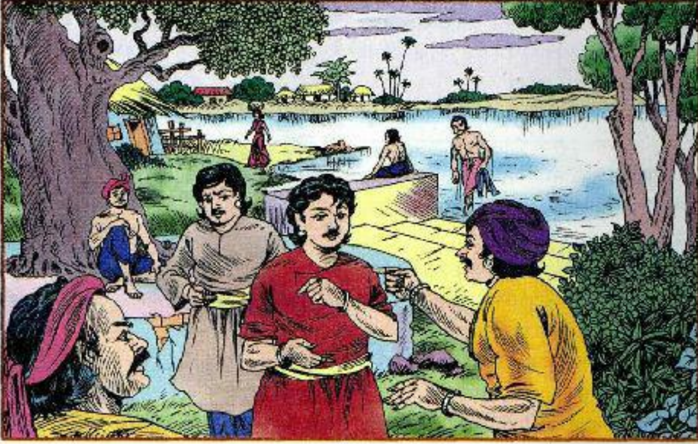

आता तिची गंमत करण्याची बलरामला सुरसुरी आली. तो तिला सांगू लागला, "मला एक यावरचा फार नामी उपाय ठाऊक आहे. तुमच्या झोंपडीच्या मागें जे भलेथोरले चिंचेचे झाड आहे ना, त्या झाडाच्या एका फांदीला एक जाड दोरखंड बांधा. त्याचे दुसरें टोंक तुमच्या कमरेला बांधून ठेवा. दहाबारा वेळा त्या दोरावर तुम्ही झोका घेतल्याप्रमाणें करुन बघा. कंबर दुखायची थांबेल. असं करुनदेखील जर दुखायची थांबली नाही तर त्यावर आणखी एक उपाय आठवला. त्या झाडाजवळच एक खड्डा खणा. त्यांत तुम्ही उतरा. गळ्यापर्यंत येईल इतकी माती त्यांत भरा आणि चार तास त्या स्थितींत उभ्या राहा. याने तर शंभर टक्के गुण यायलाच हवा आजी!"

"बाळ, हा तुझा उपाय अगदी नामी दिसतोय रे! कमरेचं दुखणं कमी झालं तर तुझंच नांव घेऊन आशिर्वाद देईन. सांग तरी बाबा, तुझं नांव काय ते!"

बलरामने न गांगरता ठोकून दिलं, "माझं नांव बलभद्र आहे. आम्ही हेलापुरीचे आहोत. शिवशास्त्री तलावाजवळच माझं घर आहे.

बलरामची ही गंमत बलभद्रला कांही आवडली नाही. पण त्याला वाटलं कीं म्हातारी कांही बलरामचा उपाय करणार नाही, नुसतं ऐकून सोडून देईल किंवा विसरुन जाईल.

दोघेही नंतर राजधानीला गेले आणि राजाच्या जन्मोत्सवाचा थाटमाट व रोषणाई पाहून ते हेलापुरला परत आले.

बघताबघता दहा वर्षें उलटली. एके दिवशी बलभद्र व बलराम गांवातल्या मध्यावर असलेल्या पारावर गप्पा मारत बसले होते. त्यावेळीं तिथें आणखीही कांही लोक आजू बाजूला बसले होते. तिथें एक नवा इसम येऊन या मंडळींना विचारायला लागला, "या गांवातल्या बलभद्रचं घर कुठे आहे ते जरा सांगता कां?" "मीच बलभद्र! आपण कोण? आणि काय काम आहे?" बलभद्रने विचारलं.

तो इसम सुगंधीपुराहून आला होता. "त्या गांवांत राहाणाऱ्या एका वृद्धेने आपली सारी संपत्ती - वीस हजार सोन्याच्या मोहरा, पांच एकरांचे शेत, एक पक्क्या बांधणीचे घर - हे सारं शिवशास्त्री तलावाजवळ राहाणाऱ्या बलभद्रच्या नांवाने केलेलं आहे. सुगंधीपुरच्या ग्रामाधिकाऱ्याने या गृहस्थांना हे पत्र देऊन त्यांनी सुगंधीपुरला यावे आणि ही संपत्ती आपल्या ताब्यांत घ्यावी असे सांगितले आहे."

बलभद्र व बलराम हे ऐकून थक्क झाले. त्यांना ती म्हातारी लगेच आठवली. त्या गरीब वृद्धेला ही एवढी संपत्ती कुठून मिळाली असावी याची कल्पना या दोघा मित्रांना येईना.

ते लगेच सुगंधीपुरला जाऊन ग्रामाधिकाऱ्याला भेटले. तेव्हां त्यांना सारा उलगडा समझाला. म्हातारीला बलरामने जो उपाय सुचवला त्यानुसार तिने चिंचेच्या फांदीला दोरखंड बांधले, टोंक आपल्या कमरेला बांधले आणि ती झोंका घेऊं लागली. त्या वाळलेल्या फांदीच्या बुंध्यात एक ढोली होती व त्यांत सोन्याच्या मोहरा होत्या. म्हातारीच्या झुलण्यामुळें त्या मोहरा खणखणत खाली पडल्या. म्हातारीच्या पूर्वजांनी बहुधा त्यांची संपत्ती लपवून ठेवलेली होती. पण म्हातारीची कंबर कांही दुखायची थांबली नाही. म्हणून तिने दुसरा उपाय करुन बघायचे ठरवले. त्याप्रमाणें ती जमिनींत मोठा खड्डा खणायला लागली. तर तिथें जमिनींत एक तांब्याचा घडा तिला मिळाला. त्यांतही मोहरा भरलेल्या होत्या.

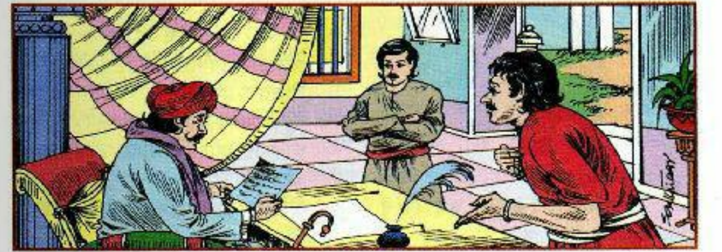
आता म्हातारी सधन झाली होती आणि तिने एका चांगल्या वैद्याकडून आपल्या दुखण्यावर उपचार करुन घेतले. नंतर तिने घर बांधले, शेत विकत घेतले व नोकरचाकरही ठेवले. कांही दिवस ती आरामांत राहिली. नुकतेच तिचे निधन झाले होते. तिला कुणीही वारस नव्हता, म्हणून तिने आपली सारी मालमत्ता बलभद्रच्या नांवावर करुन ठेवली होती. कारण तिला वाटलं कीं या सगळ्या बदलाला बलभद्रचा उपाय हाच कारणीभूत आहे.

बलरामने तिची गंमत करावी म्हणून आपले नांव बलभद्र आहे असे सांगितले होते. आता बलभद्रचे नशीब उजळले होते.

पण बलभद्रला मात्र वाटलं कीं या संपत्तीचा खरा वारस बलरामच आहे. त्याने ग्रामाधिकाऱ्याला खरी कहाणी सविस्तर सांगितली व ही संपत्ती बलरामकडे सोंपवावी असेही सांगितले.

ग्रामाधिकाऱ्याने तसे करण्यास नकार दिला व तो पुढें म्हणाला, "मृत्यूपत्रांत जे लिहीलेले असते. त्यांत बदल होऊं शकत नाही. तसं करणं हे कायद्याच्याविरुद्ध आहे." आणि त्याने कायद्याप्रमाणें ती सारी संपत्ती बलभद्रच्या ताब्यांत दिली.

बलराम हे सारं गंभीरपणें बघत होता. तेव्हां बलभद्र त्याला दिलासा देत म्हणाला, "काळजी करुं नकोस. तुझ्या चेष्टेखोर स्वभावामुळें चांगले आणि वाईट, दोन्हीही झाले आहे. शेवटले कांही महिने कां होईना, म्हातारी आनंदात, सुखांत राहिली. हे आपलं सद्भाग्य आहे. यापुढेंही तू सर्वांशी प्रेमाने वाग, त्यांचा आदर ठेवीत जा." असं म्हणून त्याने त्या अचानक लाभलेल्या संपत्तीचा अर्धा वांटा बलरामच्या नांवाने करुन दिला.

भारताची ओळ

१. हिंदु पुराणांत देवांचा गुरु कोण होता?
अ. शुक्राचार्य,
ब. द्रोणाचार्य
क. बृहस्पती,
ड. वेदव्यास.

२. आधुनिक गणितांतल्या 'पाय' या संज्ञेचा शोध कोणत्या भारतीय विद्वानाने लावला आहे असं मानतात?
अ. आर्यभट्ट
ब. भवभूती,
क. वराहमिहीर,
ड. भास्कराचार्य.

३. 'पुसा इन्सिटट्यूट' या प्रसिद्ध व लोकप्रिय संस्थेशी कोणत्या विषयाचे नांव जोडले जाते?
अ. खगोलशास्त्र,
ब. गणितशास्त्र,
क. शेतकीशास्त्र,
ड. संख्याशास्त्र.

४. उत्तर भारतांतल्या एका प्रसिद्ध विद्या पीठाच्या संस्थापकांचे हे चित्र आहे. त्यांचे नांव काय? ते विद्यापीठ कोणते आहे?

५. पूर्वीचे "थॉमसन कॉलेज ऑफ एंजिनियरींग" आता एक लोकमान्य विद्यापीठ झाले आहे. ते कोणते?
अ. अण्णा युनिव्हर्सिटी,
ब. जाधवपूर युनिव्हर्सिटी,
क.रुरकी युनिव्हर्सिटी,
ड. काकतीय युनिव्हर्सिटी.

६. भारतांत मानववंशशास्त्राशी तुम्ही यातले कोणते नांव जोडाल?
अ. डॉ.ऐ. लक्ष्मणस्वामी मुदलियार,
ब. डॉ.के. अनंतकृष्ण अय्यर,
क. डॉ. अमर्त्य सेन,
ड. डॉ. आशुतोष मुखर्जी.

(उत्तरें पुढील अंकी)

जूनच्या प्रश्नावलीची उत्तरें

१. डेक्कन क्वीन
२. गोलघुमट
३. हैदराबाद
४. २९ मे १९५३ रोजीं सर अेडमंड हिलरी यांनी तेनसिंग नोरकेबरोबर एव्हरेस्टच्या शिखरावर प्रथम पाऊल ठेवले.
५. मेट्टुपलायम व उटी (उदकमंडलम) यांमधे धावणारी छोटी रेलगाडी. ही चित्रांत दाखवल्याप्रमाणें डिझेल वा इलेक्ट्रिक अेंजिनवर चालत नसून हिला लोको अेंजिन्स असतात.

गणेश पुराण

गुहेच्या दारावर झांकण म्हणून ठेवलेला मोठा दगड गजराजाने आपल्या सोंडेने एखाद्या खड्यासारखा उचलून बाजूला टाकला, आणि तो गुहेंत शिरला. त्यानंतर थोड्याच वेळाने रत्नाभूषणांची गांठोडी आपल्या सोंडेने उचलून घेऊन आला. त्याने ती रत्नेंभूषणे सौदामिनी समोर टाकली. चंद्रहार आणि माळा तिच्या गळ्यांत घातल्या. त्यानंतर आपली सोंड तिच्या पाठीवर, बाप मुलीच्या पाठीवर प्रेमाने हात फिरवितो तशी फिरवली. सर्व दागिने घालून बाकी उरलेले दागिने घरी घेऊन जायला हत्तीने सौदामिनीला सुचविले. सौदामिनी दागिने घालून तयार झाल्यावर हत्तीने तिला जंगलापलीकडे कल्याणी नगराजवळ पोंचविले. सोन्याच्या दागिन्यांनी मढलेल्या आपल्या सुनेला पाहून कलहकंठी चकित झाली. नंतर स्वतःला सावरून तिने दागिने कसे मिळाले हे सौदामिनीकडून तोंडी काढून घेऊन मनांतल्या मनांत पुटपुटली - "अस्सं! म्हणजे हत्तीला कवठाचं फळ इतकं आवडतं का?" मग ती लगेच बाजारांत गेली व एक पिशवी भरून कवठे विकत घेऊन आली.

दागिने भरून आणायला कलहकंठी एक पिशवी बरोबर खांद्यावर घेऊन निघाली. तिच्या एका हातांत कवठे भरलेली पिशवी होती. जंगलात पाऊल टाकल्यावर तिने सर्व प्रदेश चाळून काढला, परंतु तिला कोठेही कवठाचे झाड आढळले नाही. शेवटी एका चिंचेच्या झाडाखाली ती बसली. तिने पिशवीतून खायला एक कवठ काढले. ते हातांत घेऊन ती आपला कंठ मोकळा करून घेऊन भजन म्हणू लागली.

येरे हत्ती, इकडे ये,
कवठ आणिले, खाऊन घे,

आण दागिने, सोन्याचे,
पुरवि लाड, मन्मनाचे,
येरे हत्ती, इकडे ये,
सुवर्णभूषण, मजला दे ॥

कलहकंठी बराच वेळ आळवून आळवून गात राहिली, परंतु हत्ती आला नाही. एक आवाज ऐकू आला. आकाश दुमदुमू लागले. कलहकंठीला वाटले की तो हत्तीचाच हुंकार असावा. तिने मान वर करून उभी राहून दूरवर पाहिले, एक वाघ उड्या मारीत येत होता.

आपल्या खांद्यावरची पिशवी न फेंकता ती घाबरून पळूं लागली आणि खाली पडली. ती पडली ती गुहेसमोरच पडली. नशिबाचे आभार मानून आनंदाने तिने गुहेंत प्रवेश केला. गुहेंत दागिन्यांचे ढीगच्या ढीग पडलेले पाहून ती वेड्यासारखी दागिने घालीत गेली. दागिन्यांनी पिशवी भरून घेतली. ती उचलून गुहेच्या दारापर्यंत कशीबशी आली. परंतु तिच्या दुर्दैवाने गुहेचे दार बंद झाले होते. समोर तिला एक ब्रह्म राक्षसीण लाल डोळे करून उभी असलेली दिसली. ती हंसत होती. तिचे ते हंसणे भयंकरच होते.

ती राक्षसीण मोठ्याने ओरडली - "ए कलहकंठी, तू आपल्या सुनेला त्रास देणारी सासू आहेस, तर मी सासूला गिळंकृत करणारी सून आहे. मी सांगते ते ऐक!" असे म्हणत त्या ब्रह्मराक्षसिणीने आपला जन्म वृतांत सांगायला सुरवात केली.

"मी पूर्वी एक फार सुंदर स्त्री होते. आईवडिलांनी माझे नाव कलहंसी ठेविले. परंतु सासरी गेल्यावर मी आपल्या वाचाळपणामुळे त्या पेठेत कलहदुंदुभी म्हणून प्रसिद्ध झाले.

कलहकंठी, तू जितकी क्रूर आहेस, तितकीच माझी सासू साध्या स्वभावाची होती.

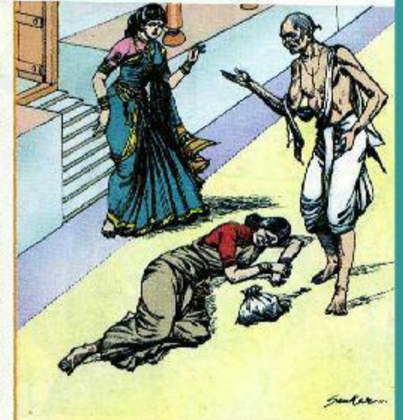
"मी सासरी गेल्यानंतर एका वर्षाच्या आंत माझे यजमान घर सोडून देशाटनाला निघाले. मी दागिन्यांवर जीव टाकी. सोन्यासारखी पिकं काढणारी शेते विकून मी सोन्याचे दागिने करविले. माझ्या सासूने मला नाकांतल्या सुंकल्यापासून कंबरपट्ट्यापर्यंत सर्व दागिने दिले.

अशा चांगल्या स्वभावाच्या सासूला मी एक वेळ सुखाने खाऊं दिलं नाही. कामाला लावून मी तिच्याकडून घरांतली सर्व लहानमोठी कामे करवून घेऊं लागले.

शेवटी माझे सासूसासरे माझ्या अशा वागण्याला कंटाळून गेले. वातापि नगरींत जाऊन त्यांनी गणपतीचे दर्शन घेतल्यावर तेथेच आपला देह ठेवायचाही ठरविले. सासूच्या हातांत एक लहानसे गांठोडे पाहून मी ते हिसकावून घेतले. त्या धक्क्याने माझी सासू जमिनीवर पडली आणि तिने कायमचे डोळे मिटले.

माझे सासरे सोशिक स्वभावाचे. त्यांनी ते स्वत:च्या डोळ्यांनी पाहिले असूनही एक चकार शब्द काढला नाही. तरी त्या दिवशी संध्याकाळी अत्यंत दु:खाने संतापून ते म्हणाले - "हे पापिणी! तू माझी सून आहेस, नाहीतर मी तुला तत्काळ शाप दिला असता. आम्ही दोघं असा विचार करून सर्व कष्ट सहन करीत आलो की आमचा एकुलता एक मुलगा कधी तरी परत येईलच आणि तू त्याच्याबरोबर सुखाने संसार करशील. आता माझं तुझ्याजवळ एकच मागणं आहे की पुढे कधी काळी माझा मुलगा परतला तर निदान त्याला तरी सुखी ठेव." असे सांगून माझ्या सासऱ्याने अत्यंत दु:खावेगाने शेवटचा श्वास घेतला आणि आपल्या साध्वी स्त्री बरोबर जणू कांही सहगमनच केले. ते थोर निष्ठावान व तपस्वी पुरुष होते.

त्याच वेळी तेथे एक संन्यासी आला. तो माझ्या सासूसासऱ्यांच्या देहावर पडून रडूं लागला. त्या संन्याश्याने माझ्याकडे संतप्त नजरेने पाहिले व म्हणाला - "तू एक ब्रह्मराक्षसी होऊनच जन्माला यायला पाहिजे होतीस." त्यानंतर त्या वृद्ध जोडप्याचा अंत्येष्टी विधी उरकून तो संन्यासी तेथून निघून गेला. तो संन्यासी दुसरा तिसरा कोणी नव्हता. माझ्या रूपावर भाळून माझ्याशी लग्न करणारा माझा पतीच होता." अशा तऱ्हेने आपली जन्मकथा सांगून ती राक्षसी थोडा वेळ

थांबली. नंतर पुढील कथा सांगू लागली - "दागिन्यांचा मोह आणि लोभ असल्या कारणाने मी आणखी एक पाऊल पुढे टाकून कांही चोरांना व लुटेऱ्यांना आश्रय दिला. मी दरोडेखोरांची राणी म्हणून ओळखली जाऊं लागले. याच गुहेत दरोडेखोर दागिने आणून जमा करीत. त्या सर्व संपत्तीची मालकी मिळावी यासाठी मी सर्व दरोडेखोरांना विष घालून अन्न वाढले. मरणापूर्वी सूड घेण्याच्या हेतूने त्यांनी मला या गुहेंतच ठेवले आणि गुहेच्या दारावर एक मोठी धोंड आणून ठेवली.

कलहकंठी, मी याच गुहेत हे दागिने व वैभव पहात उपाशी व तहानेली राहून शेवटी तडफडून मेले. आणि आता एक ब्रह्मराक्षसीण होऊन येथे राहते आहे. गुहेंत प्रवेश करणाऱ्या हत्तीने मला सांगितले की तुझे डोळे उघडल्यावर मी या पिशाचिनीच्या जीवितातून मुक्त होईन."

हत्तीने तुझ्या सुनेला जे दागिने दिले होते ते सर्व खऱ्या सोन्याचे होते. परंतु तू जे अंगावर घातले आहेस ते खऱ्या सोन्याचे आहेत कीं नकली, हे जरा नीट पाहून घे.'' ब्रह्मराक्षसीण म्हणाली.

मध्यंतरी पिशवीचे तोंड उघडले व तिच्यांतून सापविंचू बाहेर येऊन गुहेंत चालूं लागले. आपल्या अंगावर साप व विंचू चालत असलेले पाहून कलहकंठी किंकाळी फोडून ओरडू लागली. ब्रह्म राक्षसी आपल्या अक्राळविक्राळ तोंडाने हंसू लागली. ती म्हणाली - ''तू आपल्या सुनेवर अत्याचार करणारी कलहकंठी आहेस. मी सासूसासऱ्यांना सूनवास देणारी कलहदुंदुभी आहे. आपल्या सारख्या लोभी बायकांमुळेच सर्व नारी जातीला कलंक लागला आहे. उत्तम स्वभावच्या आपल्या सुनेबरोबर तू चांगली वागलीस तर तुझं कांही वाईट होणार नाही. नाहीतर या गुहेंत माझ्यासारखी ब्रह्मराक्षसीण होऊन या गुहेंत तुला रहावे लागेल. आता तुझी पाळी आहे. कलहकंठी, कान उघडे ठेवून ऐकते आहेस ना?'' कलहदुंदुभीने विचारले.

तेव्हां कलहकंठीने आपले कान धरले. राक्षसिणीच्या पायां पडून म्हणाली - ''माझे डोके ठिकाणावर आलें आहे. मी सुनेबरोबर नीट वागेन. मला मुक्त करून या जंगलापलीकडे पोचती कर!''

ब्रह्मराक्षसिणीने कलहकंठीला जंगलापलीकडे कल्याणी नगराच्या वेशीवर पोंचविले आणि तिला बजावून सांगितले - ''ऐक! तू दिलेले वचनभंग केलेस तर तूही माझ्यासारखी ब्रह्मराक्षसीण होऊन या गुहेंत येऊन कायमची रहशील. खबरदार, बजावून ठेवते!'' असे सांगून ती जागच्या जागी जळून भस्म झाली.

कलहकंठी धावत घरी गेली आणि सौदामिनीसमोर गुडघे टेकून म्हणाली - ''मुली सौदामिनी! तू मला माफ कर, मुलाला व सुनेला पोपट व मैनेसारखी सुखाने रहात असलेली पाहून जो आनंद होतो, त्याच्यासमोर जगांतले सर्व वैभव फुकट!''

सौदामिनीला वाटले की गणपतीच्या कृपेनेच सासूच्या स्वभावांत हा बदल झाला. तिला अत्यानंद झाला.

त्यानंतर पुढे कलहकंठी पुन्हा कलकंठी या नावेच ओळखू जाऊ लागली.

पावनमिश्राने आपली गोष्ट येथवर संपवून विचारले - ''मुलांनो, तो हत्ती कोण होता बरं?'' तेव्हां मुलंच नव्हेत तर मोठी माणसंही उत्साहाने म्हणाली - ''गणपती, आपला वातापि गणपती!'' असे म्हणत व प्रसाद घेऊन सर्व आपापल्या घरी निघून गेलीं.

पावनमिश्र दररोज देवळाच्या भिंतीवर काढलेलीं, किंवा कोरलेली चित्रें दाखवून त्यांची आख्याने सांगत असे. अशातऱ्हेने आबालवृद्धांच्या मनांत गणपतीवरची श्रद्धा व भक्ती वाढू लागली.

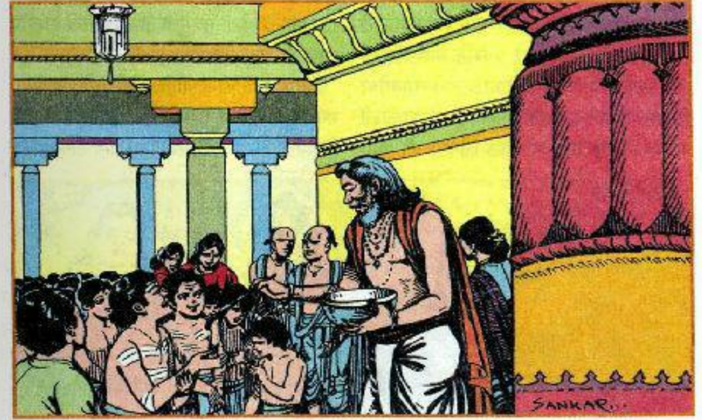
एके दिवशी एका संगीतप्रेमी व्यक्तीने एका भिंतीवरचे चित्र दाखविले. त्या चित्रांत एक गायक तंबोरा घेऊन गाणे म्हणत होता आणि गणपती निरनिराळे हावभाव करून नृत्य करीत होता. त्या संगीतप्रेमीव्यक्तीने त्या चित्राची कथा सांगावयास विनंती केली.

पावनमिश्र कथा सांगू लागले, - ''वातापि नगर सर्व कलांचे आगर होते. तेथे कवी, पंडित, गायक आणि इतर कलांत प्रवीण लोक रहात असत.

गजानन पंडित हा त्या नगरातला सर्वात श्रेष्ठ पंडित होता. त्याला विविध कलांची पण चांगली माहिती होती. त्याचा कंठ फार गोड होता व त्यांत एका तऱ्हेची भुलवून सोडणारी शक्ती होती. तो वातापि गणपतीची स्तुती करून अनेक भक्तिगीते लिहून म्हणे. त्याचा नातू बाल गणेश भट डोलत ताल देई.

गजानन पंडित गोड आवाजात 'धिमिकिट धिमिकिट, तांडव नृत्य करी गजानन' नांवाचे गीत निरनिराळ्या रागांत गुंफून म्हणे. तेव्हां नृत्य गणपती इंद्रधनुष्याच्या सातही रंगात आपले रूप बदलून नाचे आणि श्रोता व दर्शकांना मुग्ध करी.

गणपती हंसध्वजी रागांत पांढऱ्या शुभ्र

राजहंसासारखा, मायामालव रागात (भैरव रागात) प्रातःकाळच्या रविबिंबासारखा, भैरवी रागांत लाल कमळासारखा, हिंदोळ रागांत निळ्या आकाशासारखा, नीलांबरी रागांत निळ्या कुमुदासारखा, आनंद भैरवी रागात पांढऱ्या कुमुदावर चकाकणाऱ्या पौर्णिमेच्या चांदणी-सारखा दिसत होता.

तसा गजानन पंडितांना मानमरातब व सत्कार करवून घेण्याचा नाद नव्हता. तरी दरवर्षी गणेशाची सुवर्णमूर्ति देऊन त्यांचा सत्कार करण्यात येई. त्या मूर्तींनी त्यांचे सर्व घर भरून गेले होते.

देशांतले थोर पंडित व विद्वान गजानन पंडिताचा आदर करीत आणि त्याला गुरु मानून त्यांना मान देत. परंतु वातापि नगराचे कांही विद्वान गजानन पंडिताचा हेवा करू लागले. त्यांचा नायक स्वरकेसरी होता. स्वरकेसरी सर्वदा आपल्या विद्वत्तेचे प्रदर्शन करण्यासाठी हावरटपणा करीत असे. तो गाऊं लागे त्याबरोबर सिंहगर्जना झाल्यासारखे किंवा वाघाने डरकाळी फोडल्यासारखे वाटे. तो गाऊं लागला की मृदंग वाजवणारा घाबरून जाई. परंतु गजानन पंडिताच्या मनांत विद्वत्तेचे प्रदर्शन करण्याची इच्छा कधी उपजली नाही. तो गणपतीवरच्या श्रद्धा व भक्तीमुळेच गाई. तो तन्मय होऊन गात असे आणि गातां गातां त्याचा कंठावरोध होई. अशा वेळी गजानन पंडिताची थट्टा उडवायला स्वरकेसरी व इतर पंडितांना खूप फावे.

ते म्हणात की गजानन पंडिताला शास्त्राचे ज्ञान थोडेदेखील नाही. त्याचं संगीत म्हणजे संयोगाने संगीत म्हटले जाऊं लागले आहे. अशा शब्दांत ते मनाचे समाधान करून घेत. परंतु गजाननाला त्या गोष्टीची कधी फिकीर नसे. आपल्या हृदयांत वसवलेल्या गणेशाच्या मूर्तीचे स्मरण करून, तन्मय होऊन, तो एकांतात बसून आपल्या इष्ट दैवताशी बोलेही. त्याच्या गाण्यांत एका तऱ्हेची अवर्णनीय अशी शक्ती होती. तिच्यामुळे श्रोता मंत्रमुग्ध झाल्यासारखे स्वर्गीय सुखाचा अनुभव करीत.

त्या वर्षी कोणत्याही परिस्थिती स्वर्णमूर्ती गजानन पंडितच्या घरी पोहोचता कामा नये असा विचार करून स्वरकेसरीने एक डाव टाकला.

राक्षसिणीचा पाळीव पोपट

वीरबाहू एक बावळट माणूस होता. त्याचं नुकसान होणार आहे हे माहीत असूनदेखील तो त्याला विरोध करीत नसे. गप्प बसून राही. तो दूध विकून गुजराण करीत असे.

त्याच्या झोंपडीशेजारी एक जुनाट खोपटे होते. त्या घरांत विष्णू व लक्ष्मी नांवाचे एक जोडपें नुकतेच राहायला आले होते. ती दोघेही अतिशय चतुर होती. गोड बोलून इतरांकडून काम करुन घेण्यांत पटाईत होती. दोनतीन दिवसांतच त्यांना अंदाज आला कीं वीरबाहू अगदीच भोळसट आहे. ती दोघे त्याला आपली कामे सांगायला लागली. शहरांत जाऊन दुधाची विक्री केल्यानंतर वीरबाहूला घरासाठी आवश्यक ते सामान आणावं लागे. घरीं आल्यावर अंगणाची झाडलोट करावी लागे. कधीकधीं विहीरीतले पाणी काढून हंडे, कळशा भराव्या लागत.

त्या दिवसांत वीरबाहूच्या मुलीचे लग्न ठरले. बनारसला सुंदर रेशमी साड्या मिळतात, म्हणून साड्या खरेदी करण्यासाठीं तो बनारसला जायला निघाला.

बाहेर ओट्यावर बसलेल्या विष्णूने त्याला म्हटलं, "माझ्या बायकोसाठीदेखील एक चांगली साडी घेऊन ये. तू परत आल्यानंतर मी पैसे देईन."

बनारसमधें वीरबाहूने लक्ष्मीसाठीदेखील एक साडी घेतली. तो जेव्हां परत आला तेव्हां तो घरांत शिरण्यापूर्वींच विष्णूने एक चांगलीशी साडी उचलली व म्हणाला, "आज शुक्रवार आहे. माझी पत्नी आज कपाटांतून पैसे काढत नाही. उद्यां पैसे घेऊन जा."

पण चार दिवस झाले तरी विष्णूने त्याला कांही पैसे दिले नाहीत. मुलीसाठी बांगड्या करायला टाकायच्या होत्या. नाईलाजाने वीरबाहूने विष्णूचे दार खटखटवले. दार उघडल्यावर त्याने विष्णूला म्हटले, "मला पैशाची फार जरुरी आहे. त्या रेशमी

- भवानी प्रसाद -

साडीचे ते पांचशे रुपये कृपा करुन मला लगेच दे." हात चोळत वीरबाहू म्हणाला.

विष्णू रागाने आंत गेला आणि साडी घेऊन आला. ती साडी त्याने जमिनीवर फेंकून म्हटले, "तुला नि तुझ्या साडीला नमस्कार! माझ्या बायकोला ही साडी मुळींच आवडली नाही. घेऊन जा ती!"

वीरबाहूच्या बायकोला जेव्हां हे कळलं, तेव्हां ती म्हणाली, "आता आपण तरी काय करणार? पैसे तर लगेच हवेतच. दुकानदार आपल्या ओळखीचा आहे; तुम्ही जा आणि साडी परत देऊन पैसे घेऊन या."

वीरबाहु लगेच पुन्हां बनारसला जायला निघाला. पण या वेळेला नेहमीच्या राजमार्गाने न जाता तो जंगलातल्या वाटेने जाऊं लागला. म्हणजे त्याला घरीं लौकर परत येता आले असते.

जंगलाच्या मध्यावर एक जुने वडाचे झाड होते. त्याच्या फांद्यामधे एक राक्षसीण राहात होती. तिच्या मुलीच्या लग्नाची ती तयारी करीत होती.

वीरबाहूला पाहून ती कर्कशपणें ओरडली, "अरे कळिकाळा, माझ्यासारख्या ब्रम्हराक्षसीच्या घरी तू अगदी दिवसाढवळ्या येतो आहेस? एवढी तुझी हिंमत?"

तिला पाहून वीरबाहू थरथर कांपायला लागला. त्याने हात जोडून तिला म्हटले, "राक्षसीमाते, माझं कांही वरंवाईट करुं नकोस. माझ्या एकुलत्या एक मुलीच्या लग्नासाठी मी तयारी करतो आहे." त्यानंतर जे घडलं ते त्याने तिला सविस्तर सांगितलं आणि तो पुढे सांगू लागला, "रेशमी साडी परत करुन पैसे आणायला मी बनारसला जातो आहे. लौकर पोंचावं म्हणून मी ही जंगलातून जाणारी वाट धरली."

राक्षसीण त्याला कांही बोलणार होती तेवढ्यांत वधूवेषांत सजलेली तिची मुलगी झाडावरुन धाडकन उडी मारुन खाली उतरली. वीरबाहूच्या हातांतली पिशवी तिने हिसकावून घेतली आणि त्यांतली साडी बाहेर काढली. आपल्या आईला ती साडी दाखवत ती म्हणाली, "आई, बघ तरी ही साडी. किती सुंदर आहे ग! बारशिंग्याच्या कातड्याच्या कपड्यापेक्षां जर ही साडी मी विवाहमंडपात नेसून गेले तर लोक माझ्याकडे टकामका बघत राहातील. ह्याला ह्या साडीचे पैसे देऊन ही विकत घेऊं या."

मुलीच्या म्हणण्याप्रमाणें साडीची किंमत राक्षसीने वीरबाहूला दिली. पैसे घेऊन जेव्हां तो परत जायला निघाला तेव्हां नवरी राक्षसीमुलगी

एक पिंजऱ्यांत ठेवलेला पोपट घेऊन आली व त्याला तो पिंजरा देत म्हणाली, "याला मी बोलायला शिकवलंय. मला हा खरा माझ्या प्राणापेक्षां अधिक प्रिय आहे. याची बढाई अशी आहे कीं माझ्या होणाऱ्या सासूबाईंनी पाळलेले पोपट, चिमण्या व पतंग ह्याच्या हाती लागले कीं हा त्यांना मारुन टाकील. आता या पोपटामुळें माझ्या सासूबाईशी भांडण होण्यापेक्षां, या बोलक्या पोपटाला तू घेऊन जा."

पोपटाचा पिंजरा घेऊन वीरबाहू घरी परतला. जेव्हां तो घरी पोंचला, तेव्हां अंगण झाडीत असलेली शेजारची लक्ष्मी तिथे होती. तिने त्या पोपटाचा पिंजरा पाहिला आणि वीरबाहूकडून सर्व हकीकत काढून घेतली. नंतर ती म्हणाली, "म्हणजे याचा अर्थ असा झाला कीं तुला साडीचे पैसे मिळाले. ती साडी मला आवडली नव्हती म्हणून तुला बनारसला जायचे होते. आणि त्यामुळेच तुला हा बोलका पोपट मिळाला. म्हणजे याचा अर्थ असा झाला कीं माझ्यामुळेंच तुला मिळालेला हा पोपट माझ्या मालकीचा होतो." असं म्हणत तिने तो पिंजरा त्याच्या हातांतून काढून घेतला.

लक्ष्मी जेव्हां पिंजरा घेऊन आपल्या घरांत शिरली, तेव्हां आश्चर्यचकित नजरेने तिच्याकडे पाहात विष्णूने विचारलं, "हा पोपट कां आणला आहेस तूं? काय करायला निघाली आहेस?"

"तुम्ही बघतच रहाल आता! या पोपटामुळें आपले नशीब फळफळणार आहे." लक्ष्मीने गर्वाने म्हटलं. "पोपट कधी नशीब बदलूं शकेल कां?" विष्णूने शंकित स्वरांत म्हटलं.

"तर मग ऐका! परवां आपल्या राजाच्या

मुलाचा पांचवा वाढदिवस आहे. मोठ्या थाटांत समारंभ होणार आहे. त्यावेळीं पांचव्या वाढदिवसाच्या निमित्ताने या बोलक्या पोपटाची भेट मी राजपुत्राला जर दिली तर राजा खूष होऊन आपल्याला इतके सोनेनाणें देईल कीं आपल्याला ते उचलायला देखील कष्ट पडतील." लक्ष्मीने मोठ्या दिमाखांत म्हटलं.

लक्ष्मीचे बोलणें पुरे होते न होते तोंच आपले पंख फडफडवत पोपटाने गोड स्वरांत म्हटलं, "वा वा, काय हे माझं भाग्य!"

दुसऱ्याच दिवशी विष्णु व लक्ष्मी राक्षसिणीच्या त्या पाळलेल्या पोपटासह राजधानीला पोंचले. राजवाड्यावर युवराजाच्या वाढदिवसाची अगदी थाटांत तयारी चालली होती. लक्ष्मीने राजाला वंदन करुन विनयाने म्हटले, "महाराज, ज्या दिवशीं युवराजांचा जन्म झाला त्याच दिवशी मोठ्या

कष्टाने मी हा पोपट पकडलाय आणि तेव्हांपासून मी याला मोठ्या प्रेमाने सांभाळलाय. याला मी प्रेमाने बोलायलादेखील शिकवलं आहे. युवराजांच्या वाढदिवसाला आमच्यातर्फे हा बोलणारा पोपट आम्ही भेट देतो आहोत त्याचा स्वीकार व्हावा."

लक्ष्मीचे बोलणें व ही भेट राजाराणीला फारच आवडली. त्यांना खूप आनंद झाला. युवराजाने तो पोपट लडिवाळपणे हातांत घेतला आणि, 'अे, आता तू माझ्याशी बोल हां!'' असं म्हणत पोपटाची पापी घेतली.

राक्षसिणीच्या मुलीचे बोलणें ऐकून ऐकून पोपट बोलायला शिकला होता. त्याने म्हटलं, ''वा वा, मी किती भाग्यवान! माझ्या भाग्याबद्दल काय बोलायचं? या जीवनांत तू लोण्यासारखा स्नेहशील दिसतो आहेस, चमकतो आहेस. मरशील तेव्हां कढवलेल्या तुपासारखा तुझा सुगंध सगळीकडे पसरेल. तुला बघून तर मला असं वाटतं कीं इथल्या इथेंच तुला चावून चावून खावं!'' असं बोलत त्याने राजपुत्राच्या हाताला व गालाला कडकडून चावा घेतला.

छोटा राजपुत्र मोठ्याने रडायला लागला आणि त्याने पोपटाला सोडून दिले. दुसऱ्याच क्षणीं पोपट उडून गेला. राजपुत्राच्या गालावरुन रक्ताचे थेंब ओघळूं लागले. ते दृश्य पाहून राजाराणीच्या संतापाला पारावार राहिला नाही.

तावडतोब राजवैद्य आले व त्यांनी राजपुत्राला औषधोपचार केले. मंत्री म्हणायला लागले, ''महाराज, हा शेजारच्या राज्याचा कट दिसतोय. राजपुत्राच्या वाढदिवसाच्या वेळीच मुद्दाम असे अशुभ शब्द पोपटाला शिकवून ते बोलायला त्यांनी लावले आहेत.''

विष्णु व लक्ष्मीला फटक्यांची शिक्षा करुन त्यांना नंतर तुरुंगात धाडण्याची आज्ञा राजाने लागलीच दिली. आपण निर्दोष आहोत हे सिद्ध करण्यासाठी विष्णू व लक्ष्मीला सहा महिने लागले. नंतर त्यांना पुन्हां त्याच गांवात राहायला जायची लाज वाटूं लागली. म्हणून त्यांनी दुसऱ्या गांवात जाऊन बिऱ्हाड थाटले.

राक्षसिणीच्या मुलीच्या पोपटामुळें विष्णू व लक्ष्मीच्या त्रासांतून वीरबाहूची सुटका झाली. आता तो आपल्या पत्नीबरोबर सुखाने व शांतपणें राहूं लागला.

चुकीची जाणीव

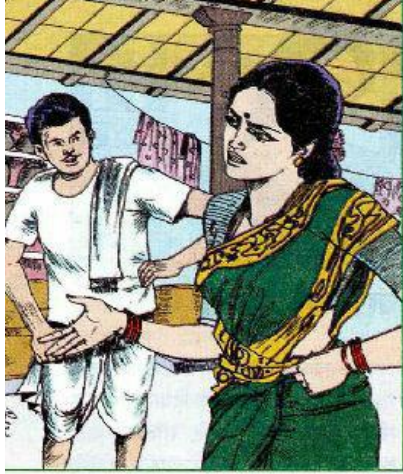
सीताराम एक सामान्य व्यापारी होता. नुकतेच त्याचे लग्न सीताशी झाले होते. सीता सासरीं राहायला येऊन महिनादेखील झाला नाही तेवढ्यांत तिने सासूबाई सारख्या भांडणतंटा करीत असतात या सबबीवर त्यांना तिने नणंदेच्या घरीं पाठवून दिले. आता सीताराम व सीता ही दोघेच घरीं राहूं लागली.

त्यांच्या घराच्या एका बाजूला राजारामचे बिऱ्हाड होते, आणि दुसऱ्या बाजूला सोमनाथचा संसार होता. हे दोघेही श्रीमंत नव्हते. साहजिकच राजारामची पत्नी रमा आणि सोमनाथची पत्नी सत्या यांनी सीताशी मैत्री केली. वेळोवेळीं त्या दोघी तिच्याकडे डाळ, साखर वगैरे सामान उसने मागायला जायच्या. पण सीता महावस्ताद होती. ती त्यांच्याशी गोडगोड बोलायची, पण त्यांना हवे असलेले सामान कांही द्यायची नाही.

थोड्याच दिवसांत सीताराम व सीता यांच्यात लहानसहान भांडणें होऊं लागली. सीता अगदी आळशी होती. दुपारींच ती दोन्ही वेळचा स्वयंपाक उरकत असे आणि दिवसभराचे काम संपले म्हणून खुषींत असे. सीताराम रात्रीं दुकानांतून उशीरा येई. घरी आल्यानंतर तो जेव्हां पानावर बसे, तेव्हां वाढलेले पदार्थ पाहून त्याचा राग अनावर होई. ''हे सगळं दुपारचंच अन्न आहे. रात्रीं ताजा भात टाकायला काय झालं? माझ्या आईने कधीही मला शिळें अन्न वाढले नव्हते.'' तो एकदा म्हणाला.

त्याची तक्रार ऐकून सीताही चिडली. आवाज चढवून ती टिंगलखोरपणें म्हणाली, ''हो तर, जमीनदारांचंच घराणं तुमचं! तुमच्या कमाईवर तर मी आरामांत राहाते आहे कीं! माझ्या मावशीचा जांवई फक्त तीन अेकर जमिनीचा मालक आहे. तरी पण त्यांनी लग्नांत सहा तोळे सोने तिच्या अंगावर घातले. आणि लग्नानंतर तीन महिन्यांच्या आंतच तीन तोळे सोन्याचा हार बनवला. तुम्ही रात्रंदिवस व्यापारांत गुंतलेले

- रामपाल -

असता ना? मग तुम्हाला नि तुमच्या आईला असं कधी नाही वाटलं कीं घरांतल्या सुनेलाही एक सोन्याचा हार बनवावा म्हणून! आपलं लग्न होऊन सहा महिने झाले, माझ्यासाठीं तुम्ही कधी कांही आणलंत कां?''

झालं, बोलण्याने बोलणं वाढलं आणि दोघेही एकमेकांना दोष देऊं लागले. सीतारामने संतापाच्या भरांत म्हटलं, ''तुझ्यासारख्या कर्कश बायकोबरोबर संसार करणं मला अगदी अशक्य आहे. मी एकटा राहिलो तर जास्त बरं होईल. तुला जिथें जायचं असेल तिकडे निघून जा.'' आणि त्याने तिचा हात पकडून तिला दरवाज्याच्या-बाहेर ढकललं.

सीताही चिडली. आंत जाऊन तिने चारपांच साड्या पेटींत ठेवल्या आणि म्हणाली, ''ही मी चालले बघा! तुम्ही कसेही राहा, माझा त्याच्याशी काडीमात्र संबंध नाही. हवं तसं वागा! जोपर्यंत तुम्ही मला न्यायला येणार नाही, तोपर्यंत मी या घरांत पाऊल ठेवणार नाही.'' असं म्हणून ती रागारागाने निघून गेली.

''मी आणि तुला न्यायला येणार? वाट बघ. तू नसलीस कीं मी राजासारखा थाटांत राहीन आणि मग मला तुझी आठवणसुद्धां कधी येणार नाही.'' त्याने ओरडून तिला सांगितले आणि धाडकन दार बंद केले.

थोड्या वेळांतच ही बातमी शेजारपाजारीं पसरली. तासाभरांतच रमाने ताटलींत गरमगरम भजीं आणली, आणि सीतारामसमोर ठेवून ती म्हणाली, ''भाऊ, तुम्हाला पाहून माझं मन कासावीस झालं. तुम्ही एकटे कसे हो राहाल आता? तुम्हाला भूक लागली असेल असं वाटलं म्हणून ही थोडीशी भजीं तळून आणलीत बघा! गरम आहेत तंवरच खाऊन घ्या!'' भजीं पाहून सीतारामच्या तोंडाला पाणी सुटले. त्याने लागलीच एक भजें तोंडात टाकले.

खूष होऊन रमाने त्याला विचारले, ''भाऊ, एक लहानशीच गोष्ट विचारते. राग मानूं नका हं! तुमच्या भाचीचा म्हणजे माझ्या मुलीला आता पाहायला येणार आहेत. आणि आमच्या घरांत तर अर्धा तोळादेखील सोने नाही. अशा परिस्थितींत मी त्या नवऱ्यामुलाकडच्या लोकांना काय सांगणार नि दाखवणार? एकवार सीताचा हार मला मुलीसाठी द्या. ती मंडळी परत गेली कीं तुमचा हार लगेच परत करीन. आणि ते लोक येतील तेव्हां तुम्हीपण आलं पाहिजे हं; तुम्ही तर मला माझ्या भावासारखे आहात!''

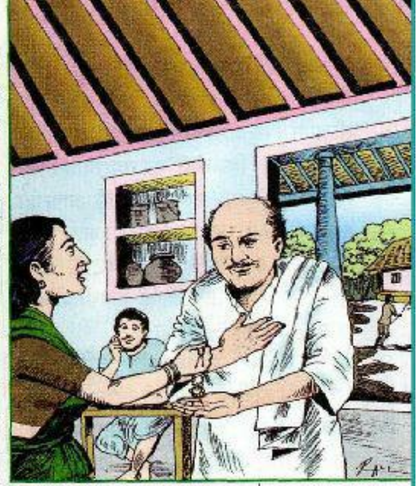
रमाच्या साखरपेरणीमुळें सीतारामला जरा बरे वाटले त्यांतून तो सीतावर चिडलेला होता, म्हणून तो ताबडतोब आंत गेला आणि सीताचा हार घेऊन आला. रमाच्या हातांत हार देत तो म्हणाला, ''घेऊन जा हा ताई. घाबरायचं कांही कारण नाही. सावकाश परत करा.''

रमा पुन्हां त्याचे कौतुक उगाळणार आणि हार घेऊन जाणार होती, तितक्यांत एक वयस्कर गृहस्थ तिथें आले. त्यांनी सीतारामला विचारले, ''कोण रे ही बाई आणि सावकाश काय परत द्यायचं बोलतो आहेस? सांग ना, काय प्रकार आहे?''

अचानक आलेल्या विक्रमकाकांना पाहून सीतारामला आनंद झाला, पण रमा मात्र घाबरली.

सारी हकीगत समजल्यानंतर ते रमाकडे वळून म्हणाले, ''तो हार कांही सीताचा नाही, माझ्या मुलीचा आहे. लग्नाच्या वेळेला सुनेला घालण्यासाठी आमच्या वहिनींनी तो उसना मागितला होता. आता माझ्या मुलींच लग्न ठरलंय, म्हणून हा हार मी घेऊन जायला आलो आहे.''

काका खोटं बोलत आहेत हे सीतारामला माहीत होते. त्याचं त्याला खूप आश्चर्य वाटलं. काय उत्तर द्यावे ते त्याला सुचेना. पण तेवढ्यांत रमाने तो हार आणून काकांच्या हातांत ठेवला.

रमा दाराबाहेर पडत होती तितक्यांत सत्या एक रिकामी थाळी घेऊन आंत आली. समोरच उबे असलेल्या काकांना पाहून ती चमकली.

''कोण तुम्ही? काय हवंय तुम्हाला?'' विक्रमने विचारलं. त्याचे प्रश्न ऐकून सत्या आणखीनच भेदरली व घाबरत म्हणाली, ''घरांत तांदळाचा दाणा नाही. मुलें भुकेजली आहेत. म्हणून ....'' तिचे बोलणें पुरे व्हायच्या आंतच सीता वादळासारखी घरांत शिरली व तिने म्हटले, ''सारं कांही खोटं आहे. काल संध्याकाळींच तर तुझ्या मुलाने तांदळाचे पोते उघडले होते! पुढे ती सीतारामला म्हणाली, ''बराच वेळ मी आणि काकासाहेब खिडकीच्या बाजूला उभे राहून गंमत बघत होतो. मी नाही असं बघून पाहा या शेजारणी

तुम्हाला कशा फसवत आहेत ते!''

सीता अशी अचानक आलेली पाहून सीताराम व सत्या स्तंभित झाले होते. सत्या घरी परतल्यानंतर विक्रमनी या नवराबायकोला सांगितलं, ''बघा, तुमच्या दोघांची आपसांत वादावादी झाली त्याचं काय फळ मिळालं? तुम्ही तर दोघांनी समजुतीने राहिलं पाहिजे. जेव्हां नवराबायको भांडतात, तेव्हां स्वार्थी शेजारी आपला फायदा करुन घेतात.''

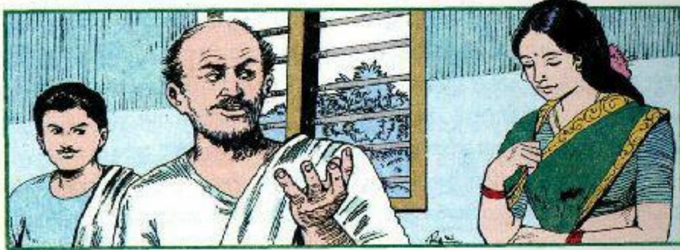
विक्रमकाका पुढें म्हणाले, ''वहिनी जरी सध्यां आपल्या नणंदेच्या घरीं राहात असल्या, तरी सारा वेळ तुमची काळजी करीत असतात. हेच सांगायला मी इथें आलो होतो. बरं झालं, मी वेळेवरच आलो ते, नाहीतर जास्त गोंधळ झाला असता.'' एवढं म्हणून त्यांनी तो हार सीताला दिला.

''बरं झालं, मी तुम्हाला रस्त्यांतच भेटले ते; आमचं दोघांचं नशीब चांगलं होतं.'' असं म्हणताना सीताचे डोळे भरुन आले.

''आमच्या वहिनींनी कष्टाने पैसापैसा जमवला आणि हा हार बनवला होता. मागचा-पुढचा कांही एक विचार न करता तुम्ही माझ्या वहिनींना घरांतून बाहेर काढलंत. निदान आता तरी तुम्हाला कळलं असेल कीं वडिलधारी माणसं घरांत असली कीं किती आधार असतो ते! त्यांचा मान ठेवणं, त्यांची काळजी घेणं हे तुमचं कर्तव्य आहे. आणि हे तुम्हाला फायद्याचंच आहे.''

त्यांच्या या बोलण्यावर सीताने शरमेने मान खाली घातली. ती म्हणाली, ''माझं चुकलं त्याची मला जाणीव झाली आहे. हा अनुभव मी जन्मांत विसरणार नाही.'' सीतारामकडे पाहात ती पुढें म्हणाली, ''आजच तुम्ही जाऊन सासूबाईंना आपल्या घरीं घेऊन या.''

पत्नीचे हे बोलणें ऐकून सीतारामचा चेहरा उजळला. पतीचा प्रसन्न चेहरा पाहून सीता विक्रमकाकांना म्हणाली, ''सासूबाई येईपर्यंत मी आपल्याला जाऊं देणार नाही. त्या परत आल्यानंतर निदान दोनतीन दिवस करी आपण इथें राह्मलं पाहिजेच!''

आर्य

